

Kapitel 5: Kapitalismens motsättningar

Kapitalets törst efter mervärde

Slavägarna gav mat till sina slavar och tog i gengäld hela resultatet av deras arbete. Feodalherrarna tog hela resultatet av det obetalda arbete som deras trälar var tvungna att erlægga honom i form av dagsverke. Kapitalisterna köper arbetarnas arbetskraft för en lön som är mindre än det nya värde som arbetarna producerar. Under var och en av dessa former lägger de besuttna klasserna beslag på det samhällliga överskottet, resultatet av producenternas merarbete.

Kontraktet mellan mästervävaren Antoine de Jelly och Nicolas Cornélis i Liège 1634 slog rakt på sak fast att den senare skulle få betalt för ”hälften av vad han tillverkar, den andra hälften utgör mästarens vinst.”¹

När lönarbetarna lägger ned sin arbetskraft för att producera varor i sin arbetsgivares fabrik skapar de nytt värde. Vid en viss tidpunkt kommer de att ha producerat ett nytt värde som exakt motsvarar vad de får i lön. Om de skulle sluta arbeta då så skulle de inte ha skapat något mervärde. Men arbetsgivaren har inte för avsikt att det ska hända. Han vill inte göra någon en tjänst, han vill göra affärer. Han köper inte arbetskraft för att hålla den vid liv, han köper den som vilken annan vara som helst, för att förverkliga dess bruksvärde.² Och ur kapitalistens synvinkel utgörs arbetskraftens bruksvärde just av dess förmåga att skapa mervärde, att tillhandahålla arbete utöver det arbete som krävs för att skapa det värde som motsvarar den utbetalade lönen. För att bli anställda av en arbetsgivare måste arbetarna arbeta längre än vad som krävs för att producera motsvarande värde. Därmed kommer de att skapa ett nytt värde som de inte får betalt för. De skapar mervärde, vilket är skillnaden mellan det värde som arbetskraften har skapat och värdet på arbetskraften själv.

Kapitalistens mål är att ackumulera kapital, att kapitalisera mervärdet. Själva sättet på vilket pengar cirkulerar förutsätter detta mål. Industrikapitalet strävar ännu mer efter detta mål, mycket mer omätligt än ockrar- eller handelskapitalet. Det producerar för en fri och anonym marknad, som behärskas av konkurrensens lagar. En kapitalist är inte ensam om att bjuda ut sina varor på marknaden till möjliga kunder. Under konkurrensens välde försöker varje industriägare skaffa sig en så stor del av marknaden som möjligt. Men för att lyckas med det måste han sänka sina priser. Det finns bara ett sätt att minska försäljningspriset utan att hota profiten: att minska produktionskostnaderna, varornas värde, att minska den samhällseligt nödvändiga arbetstiden för att producera dem, att producera fler varor på samma tid.

”Redan förra året gjorde utbyggnaden av fabriken, som bara tog några månader, det möjligt för oss att bibehålla vinsten från vår cementverksamhet på den förväntade nivån, trots det faktum att konkurrensen gav ett betydligt lägre pris på cement. Denna erfarenhet har stärkt oss i vårt beslut att kompensera de allt större prissänkningar som vi förutser genom att öka produktionsmängden”, förkunnades stolt i årsrapporten från en tysk cementfabrik på 1800-talet.

För att få till stånd denna produktionsökning måste utrustningen förbättras, produktionsprocessen rationaliseras, arbetsdelningen inom fabriken höjas till en högre nivå. Och allt detta kräver en ökad mängd kapital. Men när det kommer till kritan går det bara att öka kapitalet genom att öka den mängd mervärde som kapitaliseras. Trycket från konkurrensen gör således att det kapitalistiska produktions sättet blir det första produktions sättet i mänsklighetens historia vars främsta mål verkar

1 Slaveriets försvarare missade inte att betona likheten mellan detta dagliga, veckovisa eller månatliga beslagtagande av en människas arbetskraft och det beslagtagande för livet som slaveriet innebär: ”Det är i själva verket inte oförenligt med rättvisa och förnuft att en människa, till och med under hela sitt liv, kan avträda till en annan det arbete som en arbetare varje dag högtidligt lovar sin arbetsgivare, sin herre, under förutsättning att människans oförytterliga[!] rättigheter garanteras”, skrev den holländska kaptenen Elias Joannes 1742. (*Staatkundig-godgeleerd onderzoekschrift over de slaverij, als niet stridig tegen de Christelijke vrijheid*, Leyden 1742, citerat i R P Rinchon, *La traite et l’esclavage des Congolais par les Européens*, s 139.)

2 Jean Yernaux, *Contracts de travail liégeois du XVIIe siècle*, s 42.

vara en *obegränsad ökning av produktionen*, en ständig ackumulation av kapital genom att kapitalisera det mervärde som skapats under produktionen.

Kapitalisternas törst efter mervärde är inte som de gamla besuttna klassernas törst efter bruksvärden och lyxvaror. Bara en begränsad del av mervärdet konsumeras på ett icke produktivt sätt för att hålla kapitalisterna vid liv. Det är törst efter mervärde att kapitalisera, en törst efter att ackumulera kapital: "... hela det system av böjelser och normer, med dess förgudning av livet att rafsas åt sig för att lägga på hög, och lägga på hög för att rafsas åt sig..."³

Det finns inget oförnuftigt eller mystiskt i denna törst. De gamla besuttna klasserna, som i huvudsak lade beslag på det samhällsliga överskottet i form av bruksvärden, var säkra på att kunna fortsätta med det bara så länge det fanns en social struktur vars grund var denna speciella form av utsugning. De påverkades bara av naturkatastrofer, krig eller sociala revolutioner, katastrofer som de försökte skydda sig mot genom att bygga upp stora reserver. Den dominerande formen på kapital när det för första gången uppträder i historien – ocker- och handelskapital – kännetecknas av samma strävan efter *stabilitet och säkerhet*. Det är betecknande att de investeringar som borgarklassen gjorde på medeltiden var ämnade att garantera säkra inkomster, oavsett svängningarna i valuta eller priser.⁴ Den klassiska typen av borgare under den historiska epok då den primitiva ackumulationen av pengakapital ägde rum, girigbuken, hemsöks av samma längtan efter trygghet. Han bekymrar sig inte för *avkastningen* på sitt kapital utan dess *existens*.

Det är en helt annan sak med kapitalister i egentlig mening, de kapitalistiska företagen. Eftersom de bedriver affärer för en anonym, okänd, odefinierad marknad så styrs deras företag av risker och osäkerhet. Idag har vi lyckats med en överenskommelse, men imorgon kan en annan misslyckas. Det är inte bara konkurrensen utan själva det faktum att produktionen *saknar övergripande samhällsliga regleringar*⁵ som ger de kapitalistiska företagen denna aspekt av osäkerhet, och tvingar kapitalisterna att sträva efter maximal vinst vid varje affär, på grund av den ständiga risk som hänger över deras affärsverksamhet i sin helhet.

Jordägaren, småproducenten, avnämaren av jordränta, alla dessa ser sina säkra inkomster som ett tillräckligt skäl för att hålla sin verksamhet inom vissa begränsningar. Kapitalisternas osäkra vinster innebär tvärtom att de ständigt måste *utvidga* sin verksamhet, en utvidgning som i sin tur är beroende av en maximal ackumulering av kapital, en maximal realisering av vinst. Därur uppstår bilden av en kapitalist, vars medeltida förfader så mästerligt har porträtterats av Georges Espinas:

Att uppnå största möjliga vinning och samtidigt betala ut minsta möjliga mängd i löner; att få producenterna att tillhandahålla så mycket som möjligt och samtidigt betala dem så lite som han kan komma undan med, eller till och med plundra dem inom samma gränser; så att säga dra till sig, andas in, suga upp, alla de pengar som borde gå till småföretagarna (producenterna) för det arbete som bara han kan skaffa dem och som de utför åt enbart honom – uppenbarligen är detta den "kapitalistiska" företagarens ständiga mål under sina ansträngningar att säkra största möjliga profit, till och med om det skulle innebära yttersta skada för personer i hans tjänst. Han är som en spindel i nätets mitt. För att tillämpa detta "utsvettnings"-system är i hans ögon alla medel goda, och alla omständigheter gynnsamma. Han vet hur han ska dra fördel av allting, han luras i fråga om material, han bryter mot överenskommelser och stjälar från lönerna. Affärer betyder andra människors pengar.⁶

3 R H Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, s 220.

4 G Espinas, *Les Origines du capitalisme*, vol II, s 125.

5 Sådana regleringar existerade för alla förkapitalistiska hantverk och till och med till en början under *Verlagssystem* (tillverkningsystemen) i flera länder. I Koroška och Steiermark i mitten av 1400-talet "reglerade hertig Fredrik III på nytt de sätt järnet skulle följa, han slog fast priser och skatter, begränsade antalet smedjor och den mängd järn varje handelsman kunde få, och bestämde villkoren i avtalen (*Verläge*)."

(Ferdinand Tremel, *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, s 58-59.

6 Espinas, *op cit*, vol I, s 218-19.

Förlängningen av arbetsdagen

Törst efter mervärde är törst efter merarbete, obetalt arbete utöver det arbete som skapar ett värde som motsvarar arbetarnas existensmedel. För att få ut mer arbete kan kapitalisterna för det första förlänga arbetsdagen så mycket som möjligt utan att höja dagslönen. Om vi antar att en arbetare producerar motsvarigheten till sin lön på 5 timmar, så kommer en förlängning av arbetsdagen från 10 till 12 timmar utan löneökning att öka merarbetet från 5 till 7 timmar, eller med 40%. Detta sätt att öka mervärdet kallas att *öka det absoluta mervärdet*.

I de samhällen där produktionens grundläggande syfte, både för producenter och för exploatörer, är att skaffa bruksvärden måste en ständig förlängning av arbetsdagen verka absurd. De begränsade behoven och marknaden sätter en lika snäv gräns för produktionen. Så länge gamla tiders slaveri var patriarkaliskt på självförsörjande egendomar var slavarnas lott fullt dräglig, och skilde sig i själva verket inte mycket från godsägarfamiljens fattiga förhållanden. Först när gamla tiders slaveri blev grunden för att producera för en marknad blev barbarisk behandling av slavar ett utbrett fenomen.⁷

På medeltiden satte lokala lagar strikta gränser för hantverkarnas arbetstider. Som regel återfinns vi i dessa lagar utöver förbud mot nattarbete också ledighet från arbete under många religiösa helgdagar (helgondagar) och under vissa perioder av året. Utifrån en studie av förordningarna i den lilla staden Guines i Artois, har Georges Espinas beräknat antalet arbetsdagar under ett år på medeltiden till 240.⁸ På 1500-talet hade gruvorna i Bayern mellan 99 och 190 lediga dagar varje år.⁹ Om man tar det stora antalet lediga dagar med i beräkningen drar Hue slutsatsen att den genomsnittliga arbetsveckan i gruvorna på 1400-talet var 36 timmar.¹⁰

Men så fort det uppstår kapitalistiska företag kan man märka en ständig strävan att förlänga arbetsdagen. Från och med 1300-talet stiftades lagar i Storbritannien för att förbjuda alltför korta arbetsdagar. Engelska skrifter från 1600- och 1700-talen är fulla av klagomål över att arbetarna är så "lata", och att de "om de på fyra dagar tjänar tillräckligt för att skaffa mat för en hel vecka, så går de inte till arbetet under de tre efterföljande dagarna." Alla ledande borgerliga tänkare deltar i denna kampanj: Spinozas vän holländaren Jan De Witt, den engelska klassiska politiska ekonomins fader William Petty, Colbert som talar om det "lata folket", etc. Sombart fyller sju sidor med citat som dessa från den aktuella perioden.¹¹

När det kapitalistiska produktionssättet korsar haven och tränger in på nya kontinenter, så stöter det på samma naturliga motstånd från arbetarna att förlänga sin arbetsdag. På 1600- och 1700-talen genljuder de dygdiga puritanska kolonistörernas press i Nordamerika av klagomål på de höga kostnaderna för arbetskraft, "mot allt förnuft och rättfärdighet". "Det är de fattiga som blir rika", förkunnade *New York Weekly Journal* troskyldigt. 1769 klagade *Maryland Gazette* att "lönerna de får för en dags arbete kommer att försörja dem (arbetarna) omåttligt i tre dagar."¹² "Fördömandet av de engelska lönarbetarnas 'lyx, stolthet och lättja' på 1600- och 1700-talen är faktiskt nästan identiska med de fördömanden som idag riktas mot afrikanska infödingar."¹³

Alfred Bonné noterar med vilken förvåning observatörer från väst ser hur fattiga araber föredrar att tjäna ett pund om året som fåraherdar istället för 6 pund i månaden som fabriksarbetare.¹⁴ Audrey I Richards rapporterar om samma motvilja bland svarta i Rhodesia: "Män som periodvis arbetade tre eller fyra timmar om dagen i sina stamreservat ombeds nu arbeta regelbundet åtta till tio timmar övervakade av vita på de stora plantagerna eller i industriföretag."¹⁵

7 G Glotz, *Le Travail dans la Grèce antique*, s 104, 223-51.

8 Espinas, *op cit*, vol IV, s 263.

9 W Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, vol I, s 37.

10 Otto Hue, *Die Bergarbeiter*, vol I, s 262-9.

11 Sombart, *op cit*, vol I, s 802-8.

12 J Dorfman, *The Economic Mind in American Civilisation*, vol I, s 45, 117.

13 Tawney, *op cit*, s 209.

14 Alfred Bonné, *State and Economics in the Middle East*, s 155-8.

15 Audrey I Richards, *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*, s 3.

Men det räckte att utnyttja den enormt stora massa av hemlösa och arbetslösa arbetare som blivit resultatet av de sociala och ekonomiska omvälvningarna mellan 1400- och 1700-talet, för att lönerna skulle pressas ner under existensminimum. På så sätt kunde borgarklassen gå från seger till seger i sin ”kamp mot folkets slöhet”.

Från och med 1700-talet ser vi att den normala arbetsdagen i England är 13 eller 14 timmar.¹⁶ I de engelska bomullsspinnerierna är arbetsveckan 1747 mellan 75 och 80 timmar, 1797 är den 72 timmar och 1804 mellan 74 och 80 timmar.¹⁷ Och eftersom lönerna hade blivit så låga att varje dag utan arbete innebar en dag utan mat, gör Napoleon ett mer storsint intryck än sin minister Portalis när han förkastar den senares förslag om att förbjuda arbete på söndagar: ”Eftersom folket äter varje dag ska de tillåtas[!] arbeta varje dag.”¹⁸

Arbetets allt större produktivitet och intensitet

Men det absoluta mervärdet kan inte ökas i all oändlighet. Den naturliga begränsningen utgörs först och främst av arbetarnas fysiska kapacitet. Kapitalet vill suga ut men inte förstöra arbetskraften som utgör en ständig källa till möjligt merarbete. Bortom en definitiv fysisk gräns sjunker arbetarnas förmåga att producera snabbt mot noll.

Från mitten av 1800-talet innebar dessutom organiseringen av arbetarnas motstånd i fackföreningar att arbetsdagen för första gången reglerades i riktning mot att slå fast en maximal längd. Den lagliga gränsen för arbetsdagen bestämdes först till 12, sedan 10 och på 1900-talet 8 timmar, för att i en del länder ge 40 timmars arbetsvecka. Och vid varje minskning skrek borgarklassen förbittrat att det skulle betyda ekonomisk ruin.¹⁹

Kapitalet faller nu mer och mer tillbaka på ett andra sätt att öka mervärdet. Istället för att förlänga arbetsdagen försöker det minska den arbetstid som behövs för att skapa motsvarigheten till arbetarnas lön. Låt oss anta att det med en 10 timmars arbetsdag krävs 4 timmar för att skapa det värde som utgörs av arbetarnas löner. Om man kan kapa detta nödvändiga arbete från 4 till 2 timmar, då har merarbetet ökat från 6 till 8 timmar, och man uppnår exakt samma resultat som om arbetsdagen hade förlängts från 10 till 12 timmar. Det är vad som kallas att *öka det relativa mervärdet*.

Ökningen av det relativa mervärdet härrör i huvudsak från en *ökning av arbetets produktivitet* genom att använda nya maskiner, mer rationella arbetsmetoder, en mer avancerad arbetsdelning, bättre sätt att organisera arbetet, etc.²⁰ Industrikapitalismen har omvandlat det ekonomiska livet mer än alla de tidigare produktionssätten tillsammans. Prisfallet på konsumtionsartiklar syns tydligt i dessa siffror:

1779 kostade en viss mängd bomullstråd nr 40 16 shilling

1784 kostade den bara 10 shilling 11 pence.

1799 kostade den bara 7 shilling 6 pence.

1812 kostade den bara 2 shilling 6 pence.

1830 kostade den bara 1 shilling 2½ pence.²¹

Lika talande är följande tabell, som rör en lite senare period i USA, där maskinproduktionen slog igenom lite senare än i Storbritannien:

Arbetstid som behövs för att tillverka vissa varor (i tusental minuter)

16 J Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, vol II, s 186.

17 *Ibid*, s 464.

18 E Levasseur, *Histoire des classes ouvrières de l'industrie en France*, vol I, s 370.

19 Dessa skrik kan jämföras med ekonomens Seniors välbekanta utrop: ”Att avskaffa den sista timmen arbete betyder att avskaffa profit.”

20 Mervärdet är skillnaden mellan vad arbetskraften producerar och kostnaden för att underhålla samma arbetskraft. Genom att samla arbetarna i fabriker och införa en mer och mer långtgående delning och samverkan av arbetet, så ökade kapitalet deras produktivitet (deras produktion) även utan att ändra arbetsverktygen och tog själv hand om den ökade produktionen.

21 A P Usher, *An Introduction to the Industrial History of England*, s 310.

	<i>Manuellt arbete</i>		<i>Maskinarbete</i>	
100 par herrskor	1859	86,2	1895	9,2
100 par damskor	1859	61,5	1895	4,8
100 dussin kragar	1855	81,0	1895	11,5
12 dussin skjortor	1853	86,3	1894	11,3
100 dussin majs kartonger	1865	6,5	1894	2,7
25000 skålpund tvål	1839	25,9	1897	1,3
12 bord	1860	33,8	1890	5,0
50 dörrar	1857	83,1	1895	30,6
100.000 kuvert	1855	26,1	1896	1,9
Transportera 100 ton kol	1859	7,2	1896	0,6 ²²

Genom att kraftigt sänka värdet på alla viktiga nödvändighetsartiklar minskar kapitalet den del av arbetarnas arbetsdag som går åt för att producera ett värde motsvarande deras lön. Man ska också ta med i beräkningen att arbetarklassens konsumtionsvaror ersattes med billiga artiklar istället för dyra – i synnerhet ersättandet av bröd med potatis – tillsammans med en övergripande försämring av arbetarnas mat, boende och kläder, som underlättar ökningen av det relativa mervärdet.

Men det absoluta mervärdet ökar också genom en *intensifiering av arbetet*, som i grunden är samma sak som att förlänga arbetsdagen. Arbetaren tvingas på 10 timmars arbete lägga ner lika stor produktiv ansträngning som han tidigare gjorde på 13 eller 14 timmar. Det finns olika sätt att genomföra denna intensifiering: öka arbetstakten, snabba på maskinerna, öka antalet maskiner som ska övervakas (till exempel antalet vävstolar som ska övervakas i ett väveri), etc.

I synnerhet under den senaste kapitalistiska utvecklingsfasen, som kännetecknas av en ”vetenskaplig organisering av arbetet” (Taylor- och Bedauxsystem, ackordsarbete, tids- och arbetsstudier, etc), har det intensifierade arbetet lett till en oerhörd ökning av det absoluta mervärde som kapitalet har lyckats skaffa sig. Georges Friedmann ger en slående bild av två metoder i detta syfte som användes av två stora franska bilfabriker, Berliet i Lyon och Citroën i Paris:

Varför har Berlietfabriken, trots fabrikshallarnas gränslösa skönhet ett rykte om sig att vara ett fångelse? På grund av att de tillämpar en förenklad variant av Taylormetoden att rationalisera arbetet, där den tid som tagits av en demonstratör, en ”stjärn”-arbetare, tjänar som måttstock som påtvingas massan av arbetare. Det är han som med klockan i hand slår fast den ”normala” produktion som förväntas av en arbetare. När han är hos varje enskild arbetare verkar han på ett ärligt sätt räkna fram den tid som behövs för att bearbeta varje moment. Men om arbetarens rörelser enligt honom inte är snabba eller exakta nog så ger han en praktisk demonstration, och det är i själva verket hans prestationsförmåga som avgör den norm som förväntas för att få grundlönen... Till denna övervakning på det tekniska området ska läggas övervakning från uniformerade vakter som hela tiden patrullerar fabriken och går så långt som att knuffa upp dörrarna till toaletterna för att kolla att de som sitter där inte röker, till och med i de verkstäder där det inte existerar någon risk för brand.

Hos Citroën är metoderna mer raffinerade. Arbetslagen tävlar med varandra, och grabbarna grälar om traverserna, borrharna, de tryckluftsdrivna slipmaskinerna och mindre verktyg. Men övervakarna i sina vita rockar är envisa, enträgna, ivriga. Man skulle tro att arbetarna gör dem en personlig tjänst genom att spara tid. Men de finns oförtrutet där bakom ryggen på förmännen som i sin tur hänger över dig. De förväntar sig att ens rörelser ska vara oerhört snabba, som i en film som man ökat farten på.²³

Kapitalet vilket är precis så här törstig efter varenda minut, varje rörelse som arbetaren gör, under hela den tid han ”tillhör” det – ger inte detta den bästa illustrationen av det faktum att profiten, kapitalistiskt mervärde, inte är något annat än arbetarens obetalda arbete?

En slående bekräftelse på denna strävan efter merarbete är det faktum att General Motors inte

22 13:e årsrapporten från USA:s arbetsmyndighet, vol I, s 24 ff.

23 G Friedmann, *Où va la travail humain?*, s 64-65.

betalar sina arbetare i USA per timme utan för varje tio minuters[!] arbete som de faktiskt utför.²⁴

Daniel Bell sammanfattar på ett beundransvärt sätt den radikala utveckling som har ägt rum under industrikapitalismen ifråga om tanken på tid:

De har uttryckts på olika sätt men två sätt att se på tiden har dominerat: tiden som en funktion av rummet och tiden som *durée*. Tiden som en funktion av rummet följer rytmen hos jordens rörelser: ett år är ett varv runt solen, en dag när jorden har snurrat ett varv kring sin axel. Klockan själv är rund och en timme är när visaren har snurrat 360 grader. Men tiden som filosofer och romanförfattare – och vanliga människor – känner den är också naturlig. Det är de olika intryckens psykologiska former: de tröga och roliga ögonblicken, de dystra och lyckliga ögonblicken, den utdragna och försvinnande tidens vånda, den ihågkomna och emotsedda tidens kval – kort sagt tiden inte som en kronologisk funktion av rummet utan tiden upplevd som en funktion av erfarenheter.

Den nyttoinriktade rationaliteten [en förskönande omskrivning för industrikapitalismen] känner inte till tiden som *durée*. För den och för det moderna industrilivet är tid och ansträngning bara kopplade till klockliknande, regelbundna ”metriska” slag. Den moderna fabriken är i grund och botten ett ställe där stimulus och respons, arbetets rytm, härleds ur en *mekaniskt påtvingad* känsla av tid och rytm. Inte att undra på att Aldous Huxley kan hävda: ”Idag är varje effektivt kontor, varje tidsenlig fabrik, ett *fullt synligt fångelse* där arbetarna plågas av... att vara medvetna om att de befinner sig inuti en maskin.”²⁵ [Vår kursivering.]

I sin bok *The Anatomy of Work* nämner Georges Friedmann exemplet med en engelsk fabrik där flera moment har begränsats till en varaktighet av mindre än en minut.²⁶ På Fordfabriken i River Rouge ger löpande bandet de flesta arbetare mindre än två minuter för att genomföra sin uppgift.²⁷ En del tekniker har börjat ifrågasätta hur effektiv denna ”taktökning” är.²⁸

Den bild som G Friedmann och D Bell har givit oss i de citerade styckena av en nutida fabrik visar också på arbetsorganisationens *hierarkiska struktur*. Så länge producenten själv äger sina produktionsmedel uppstår aldrig frågan om en ”verkstadspolis”. Det ligger i hans eget intresse att vara sparsam med råvarorna. När det blir vanligt med hemindustri eller *Verlagssystem* upptäcker vi att det blir vanligt med klagomål från företagarnas sida att producenterna förstör, slösar med eller stjälar råvaror som de blivit anförtrodda. Det var ett av huvudskälen att upprätta manufaktur, där arbetarna arbetade under ständig övervakning från företagaren.

Från att bara ha varit ägare till pengar och ledare för ett företag med syfte att använda sitt kapital på ett lönande sätt, har den senare på samma gång blivit organisatör av en exakt teknisk produktionsprocess och *chef över en massa lönarbetare* som måste övervakas. Han är inte längre bara herre över sitt kapital utan också över maskiner och människor.

För att genomföra denna uppgift på ett effektivt sätt måste han fullkomna arbetsorganisationen, införa mellansteg, gruppera arbetarna i lag under ledare, använda förmän och verkstadschefer, tekniker och ingenjörer. Jämsides med den rent tekniska arbetsdelningen i fabriken utvecklas en alltmer genomgripande *socialt hierarkisk arbetsdelning mellan de som ger order och de som utför dem*.²⁹

24 Daniel Bell, *Work and Its Discontents*, s 7.

25 *Ibid*, s 2-3.

26 G Friedmann, *The Anatomy of Work*.

”I tidsstudier delas arbetet upp i delar i storleksordningen av en sekund, eller en femtedels sekund, medan man i arbetsstudier går ner på en eller två hundraedels sekund.” (J Gouin, i *Revue française du Travail*, januari-februari 1951).

27 Bell, *op cit*, s 17.

28 Friedmann, *op cit*, s 80.

29 Se den slående parallell som professor P Sargent-Florence har dragit mellan kyrkans hierarki, den militära befäls-pyramiden och organiseringen i dagens fabriker. (P Sargent-Florence, *The Logic of British and American Industry*, s 149-50.) Vance Packard har också använt denna parallell. (Vance Packard, *The Status-Seekers*.)

Mänsklig arbetskraft och maskinproduktion

Industrikapitalet finner sitt existensberättigande och sin viktigaste källa för att öka mervärdet i användandet av maskiner. Kapitalismen inför inte nya maskiner för att öka det mänskliga arbetets produktivitet, det är bara en biprodukt av de mål den strävar efter. Kapitalisten inför maskiner för att minska sina produktionskostnader för att kunna sälja billigare och besegra sina konkurrenter. Och det går inte att minska produktionskostnaderna med hjälp av maskiner om inte kostnaderna för dessa maskiner i sig själva är *lägre* än lönerna för de arbetare som maskinerna ersätter. Uttrycket "arbetsbesparande maskiner" beskriver på ett ofullständigt sätt maskinernas funktion under det kapitalistiska produktions sättet. För att ett kapitalistiskt företag ska köpa en maskin måste den *både spara mänskligt arbete och göra vinst*, den måste vara "arbetsbesparande" och "öka profiten". När en maskin sparar exakt lika mycket som den *besparing av löner* som den kan uppnå så kommer den definitivt inte att bli köpt även om den skulle utgöra en avsevärd *besparing av arbetstid ur hela samhällets synvinkel*. Det är en mycket viktig skillnad mellan den kapitalistiska industrins och en planerad och socialiserad industris dynamik.

Cigarettindustrin uppstod i USA på 1860-talet. Till en början utfördes allt arbete för hand. En skicklig arbetare kunde rulla högst 3.000 cigaretter under en arbetsdag på 10 timmar. 1876 var lönekostnaderna 96,4 cent per 1.000 cigaretter av ett visst märke. Ett företag erbjöd en belöning på 75.000 dollar till den som uppfann en maskin som tillverkade cigaretter. Bonsack presenterade 1881 en fungerande maskin som producerade mellan 200 och 220 cigaretter *i minuten* och minskade lönekostnaderna från 96,4 till 2 cent[!] per 1.000 cigaretter. En enda sådan maskin kunde ha tillverkat alla cigaretter som tillverkades för hand i USA 1875.³⁰

En maskin som sparar in löner kastar ut producenter ur produktionen. Införandet av maskiner orsakar arbetslöshet, och gör det på ett så direkt sätt att de drabbade till en början förstörde maskinerna som dömde dem till fattigdom (ludditrörelsen i Storbritannien, liknande rörelser i Frankrike 1816-25).³¹ Som ett resultat av konkurrensen från den mekaniserade linneindustrin minskade mellan 1840 och 1843 antalet flamländska kvinnor som spann hemma från 221.000 till 167.000.³² 1824-25 ledde införandet av mekaniska vävstolar till avsevärd arbetslöshet i England, och lönerna sjönk med 50%.³³

För att kunna möta konkurrensen från storskaligt användande av maskiner tvingades de manuella arbetarna gå med på stora lönesänkningar. Veckolönerna för handvävare i Bolton minskade från 25 shilling 1800 till 9 shilling 1820 och från 19 shilling 6 pence 1810 till 5 shilling 6 pence 1830.³⁴

Massarbetslöshet för de arbetare som inte hittar något arbete på grund av konkurrens från maskiner blir ett permanent inslag i det kapitalistiska produktions sättet.³⁵ Detta är den *industriella reservarmén*, på grund av vilken lönarbetarna tvingas gå med på löner som bara motsvarar kostnaden för att reproducera deras arbetskraft. Oavsett i vilket land det kapitalistiska produktions sättet upprättas, så leder den storskaliga industrins krossande av hantverket under industrikapitalismens första skede till ett akut problem med arbetslöshet. Senare avgör andra fenomen som vi ska beskriva längre fram hur stor denna arbetslöshet blir och hur den varierar.

30 R B Tennant, *The American Cigarette Industry*, s 15-17.

31 Under århundradena innan den industriella revolutionen konfiskerade myndigheterna ofta maskiner som dömde arbetarna till arbetslöshet. Således förbjöds en maskin för att sticka strumpor först i Storbritannien och sedan i Frankrike på 1600-talet. 1623 förbjöds en maskin för tillverkning av nålar, och omkring 1635 en vindmotor för att såga trä i England. (W Ijzerman, *De geborte van et moderne kapitalisme*, s 85-86.)

32 G Jacquemyns, *Histoire de la crise économique en Flandre*, s 48.

33 A D Gayer, W W Rostow och A J Schwartz, *The Growth and Fluctuation of the British Economy*, s 239.

34 E P Cheyney, *An Introduction to the Industrial and Social History of England*, reviderad upplaga, s 189.

35 Precis som tidigare upprätthåller den officiella politiska ekonomin även idag helt öppen hjärtigt samma uppfattning. Om det inte fanns någon arbetslöshet skulle arbetarna höja lönerna "till överdrift" och orsaka inflation. Se *The Economist* från 20 augusti 1955 och *L'Echo de la Bourse* från 15 december 1959, som citerar följande ord som tillskrivs ex-president Truman: "Tvärtom är det bra för den ekonomiska hygien att det alltid finns lite arbetare över som söker arbete."

En maskinbaserad industri förpassar inte bara en del av producenterna till en eländig tillvaro som arbetslösa. Den nedvärderar överhuvudtaget manuellt arbete och förvandlar många yrkesarbetare till grovarbetare eller kvalificerade tempoarbetare. Under hantverksskrånas eller hemindustrins tidsålder var varje producent i princip en yrkesarbetare med en grundlig kunskap om sitt hantverk. De utbildade "legohjonen" var en flytande massa utan vare sig antalsmässig eller ekonomisk speciell betydelse. Producenternas skicklighet i sitt hantverk var det viktigaste villkoret för att ett produktionsföretag skulle lyckas.

Men den arbetsdelning som genomfördes i manufakturen och därefter det allmänna införandet av maskiner, och slutligen utvecklingen av halvautomatiseringen förenklade och mekaniserade producenternas arbete oerhört.³⁶ Deras uppgifter kräver inte längre några färdigheter och är hädanefter sådana att vem som helst kan utföra dem. Några månaders lärlingstid kan idag göra vem som helst till en duktig arbetare vid löpande bandet. På Fords fabriker i USA kan 75-80% av personalen inom produktionen läras upp på mindre än 14 dagar. På en av Western Electrics fabriker har andelen yrkesarbetare minskat till 10% av arbetsstyrkan.³⁷

Den plötsliga uppkomsten av en stor massa av utbildade producenter ledde i industrikapitalismens barndom till att det uppstod en stor mängd *gästarbetare*, såsom rallarna i Storbritannien som grävde kanaler och byggde järnvägar.³⁸ Den kapitalistiska industrin som hade fötts mitt under enorma folkvandringar inom de moderna länderna gav i sin tur upphov till en rad liknande folkvandringar i nationell och internationell skala: massiv utvandring av européer till Nord- och Sydamerika, Australien, Sydafrika, etc, utvandring av indier till länderna runt Indiska oceanen, och utvandring av japaner och kineser till länderna kring Stilla havet, etc.

Lönens olika former och utveckling

Under det kapitalistiska produktionssättet har arbetskraften blivit en vara.³⁹ Precis som andra varor avgörs priset på arbetskraften av den mängd samhälleligt nödvändigt arbete som behövs för att producera den. Arbetskraftens värde är således kostnaden för att rekonstruera denna arbetskraft *i en given samhällelig omgivning* (mat, kläder, boende, etc). Eftersom arbetaren bara har sin arbetskraft att sälja för att kunna köpa det han och hans familj behöver för att leva, och eftersom lönerna i och med existensen av den industriella reservarmén varierar kring ett *existensminimum* (en tanke som vi kommer att definiera senare) så hålls arbetaren kvar i sitt tillstånd som proletär:

Arbetarna kan inte äga de ekonomiska medlen för att förbättra sin ställning. Industrin är organiserad på ett sådant sätt att arbetarna för att kunna bli oberoende behöver pengar. Hur skulle de kunna få tag i dem?... Vad gäller de löner som tygfabrikören betalar småproducenterna så är de uppenbarligen fastslagna och fördelade i syfte att bara göra det möjligt att hålla de som får dem vid liv, så att de fortsätter arbeta och exploateras av dem som betalar dem och håller dem vid liv för sin egen personliga och odelade profit, och inte gör dem rika så att de bit för bit kan befria sig från sina tidigare herrar, höja sig till dessas nivå och till sist konkurrera med dem.⁴⁰

Denna analys av de löner som enkla arbetande hantverkare på medeltiden fick av de härskande handelsmännen gäller för lönerna inom alla former av civilisation. Det är ett utomordentligt stabilt fenomen genom hela historien. I sin undersökning av jordbruksarbetarnas löner i Eshnuna i Mesopotamien i början av 2000-talet f.Kr., drar Jacques Lacour-Gayet slutsatsen att "beräknad i form av vete kan dessa löner mycket väl jämföras med vår tids löner. De representerar ungefär

36 Gouin, *op cit*.

37 G Friedmann, *Où va la travail humain?*, s 151-3.

38 G M Trevelyan, *English Social History*.

39 Måste vi, både för oärliga och okunniga motståndares skull, tillägga att det är absurt att säga att marxisterna klassar ner arbetskraften till en varas nivå? Marxisterna bara *inser* att kapitalismen har genomfört denna degradering. Termen "arbetsförmedling" är ett tillräckligt bevis för det.

40 Espinas, *op cit*, vol I, s 165.

samma mängd vete som en skördarbetares lön idag.”⁴¹

Fr Heichelheim har räknat ut existensminimum för en arbetare i Delos i det antika Grekland på Alexander den stores tid. Det består av *sitos* (basföda, bröd), *opsonion* (ytterligare mat), kläder och lite extra. Ett bra år höjdes lönen lite över detta minimum, dåliga år avskaffades extratilldelningen och till och med *opsonion* praktiskt taget helt.⁴²

Denna typiska situation i det antika Grekland innehåller redan fröna till de element av lönefluktuationer som kan återfinnas i land efter land, tidsålder efter tidsålder, om man räknar med olika vanor, seder, traditioner och framför allt *styrkeförhållandena mellan den som köper och den som säljer arbetskraft*. Under vissa perioder kan *opsonion* och extra tilldelning vara ganska stora och varierade, andra gånger kan de försvinna nästan helt. Men dessa två delar, den historiska och den fysiska (”absolut minimum”), utgör väsentliga delar av lönen.

Utvecklingen av reallönerna under det kapitalistiska produktionssättet följer en rad exakta och komplicerade lagar. Tvärt emot vad Malthus, vars tankar låg till grund för Ricardos och Lassalles löneteori (”den järnhårda lönelagen”), trodde så finns det ingen *demografisk lag* som styr svängningarna i tillgång och efterfrågan på arbetskraft (”arbetsmarknaden”). När allt kommer omkring avgörs dessa svängningar av *kapitalackumulationens lagar*.

Detta fenomen är enklast att förstå under den kapitalistiska produktionscykelns *kortvariga svängningar*,⁴³ som leder industrin ut ur stagnation och depression, via ekonomisk återhämtning och högkonjunktur mot boom och kris. Under inledningen av cykeln är den mängd arbetslösa som i och med den föregående krisen finns tillgängliga på ”arbetsmarknaden” större än den efterfrågan på arbete som orsakas av den ekonomiska återhämtningen. Alltså kommer lönerna att ligga kvar stabila på en förhållandevis låg nivå. (Det är i själva verket motsättningen mellan dessa stabila löner och en första ökning av försäljningspriserna som möjliggör en ökad profitmarginal. Profitkvoten stiger vilket gynnar återhämtningen.) Vid toppen på boomen är, om man faktiskt uppnår full sysselsättning (vilket ingalunda är säkert, en fråga som vi ska återkomma till), å andra sidan efterfrågan på arbete betydligt större än utbudet, och arbetarna kan pressa igenom löneökningar, och den därav följande minskningen av profitkvoten är ett av skälen till att krisen bryter ut.

Vi finner även att dessa lagar verkar under de *långvariga svängningarna*. När kapitalackumulatio- nen är långsammare än den ökning av arbetslösheten som den själv orsakar, så förblir reallönerna stabila eller tenderar till och med att sjunka. Under dessa omständigheter kan vi säga att kapitalackumulatio- nen förstör fler jobb (inom hantverk, jordbruksarbete, hemarbete, arbeten i företag som har fått slå igen tack vare konkurrensen) än den skapar. Under en lång period har den industriella reservarmén en tendens att växa, och det kommer inte att bli full sysselsättning ens under boomen, och i denna situation kommer inte arbetarna att kunna genomdriva löneökningar (en situation som rådde i Europa fram till 1850-70 och som råder än idag i de flesta koloniala och halvkoloniala länder).⁴⁴ Vi kan också säga att industrins tillväxt i detta fall går långsammare än ökningen av produktiviteten.

Men när kapitalackumulatio- nen går fortare än den ökade arbetslöshet som den orsakar – när den industriella reservarmén slutar växa och till och med tenderar att dras in i arbete igen, till exempel när det sker en utvandring samtidigt som det finns hinder för invandring – så tenderar reallönerna under en lång period att långsamt öka. Detta händer likaså när den industriella tillväxten går fortare än ökningen av produktiviteten.

Det är faktiskt inte den *absoluta lönenivån* som är av betydelse för kapitalet. Förvisso föredrar det att lönerna ska vara så låga som möjligt i sina egna fabriker – men samtidigt vill det att lönerna ska vara så höga som möjligt i de konkurrerande företagen eller hos sina kunders arbetsgivare! Det som

41 Jacques Lacour-Gayet, *Le roi Bilalama*, s 4.

42 F Heichelheim, *Wirtschaftliche Schwankungen der Zeit von Alexander bis Augustus*, s 98-99.

43 Se kapitel 11, som ägnas åt denna fråga.

44 Se en del konkreta exempel i kapitel 13.

är av betydelse för kapitalet är möjligheten att klämma ut mer merarbete, mer obetalt arbete, mer mervärde, mer profit från sina arbetare. Den ökande arbetsproduktivitet som gör det möjligt att öka det relativa mervärdet och antyder att det är möjligt med en långsam ökning av reallönerna, om den industriella reservarmén är begränsad, och under förutsättning att motsvarigheten till värdet på dessa ökade reallöner produceras på allt kortare tid, det vill säga att lönerna stiger långsammare än produktiviteten.

Historiskt kan man verkligen se att reallönerna i allmänhet är högst i de länder där det under en tid har ägt rum en betydande ökning av produktiviteten jämfört med länder där produktiviteten under lång tid har stagnerat eller bara ökat långsamt.

Men en ökad arbetsproduktivitet leder inte *automatiskt* till en ökning av reallönerna. Det förra ger inom ramen för kapitalismen bara *möjlighet* till en sådan ökning, under förutsättning att profiten inte hotas. För att denna möjlighet ska förverkligas krävs två sammanhängande villkor: en gynnsam utveckling av "styrkeförhållandena på arbetsmarknaden" (det vill säga att den industriella reservarméns tendens att minska dominerar över tendensen att växa), och en effektiv organisering av lönarbetarna (framför allt fackliga organisationer) som gör det möjligt att avskaffa konkurrensen mellan dem och på så sätt dra fördel av dessa "gynnsamma marknadsförhållanden".

Statistiska och historiska studier har visat att varje teori som härleder nivån på reallönerna direkt ur arbetsproduktivitetens relativa nivå, och utelämnar de två faktorer som vi just nämnt, inte motsvarar verkligheten. Ur en studie från den internationella metallarbetarfederationen⁴⁵ har vi här produktiviteten (årsproduktion av stål per arbetare) och den genomsnittliga lönen (i schweizerfranc) i en rad stålverk 1957:

	<i>Produktion, antal ton per arbetare</i>	<i>Årlig profit per arbetare, franc</i>	<i>Årlig kostnad per arbetare, franc</i>
U.S Steel Corp	110	6.800	30.000
Inland Steel Corp	170	6.800	29.800
Youngtown Sheet	150	6.100	27.700
<i>Medeltal för 8 amerikanska bolag</i>	138	6.400	29.500
United Steel Ltd	96	3.800	10.500
Colvilles Ltd	115	3.500	8.700
<i>Medeltal för 8 brittiska bolag</i>	100	3.400	±9.500
Yawata Iron & Steel	70	2.200	6.000
Nakayama	170	7.000	7.000
Fuji Iron & Steel	82	3.000	6.500
<i>Medeltal för 6 japanska bolag</i>	76	3.100	6.000

Skillnaderna är tydliga. De brittiska stålarbetarnas fysiska produktivitet är 33% högre än de japanska, men ändå är den finansiella produktiviteten bara 10% högre. Å andra sidan är löneskillnaderna mer än 50%. De amerikanska stålarbetarna har en fysisk produktivitet som är 38% högre än de brittiska, och en finansiell produktivitet som är 80% högre. Men de amerikanska lönerna är mer än tre gånger högre än de brittiska. Mellan USA och Japan är skillnaden i produktivitet två till ett, medan löneskillnaderna är *fem* till ett! Och ett av de japanska stålverken, Nakayama, har samma produktivitet som amerikanerna, samtidigt som det betalar ut löner som bara är en *fjärdedel* av de

45 Internationella metallarbetarfederationen, *Les plus grandes sociétés sidérurgiques du monde libre*, en studie med förord, som skrevs till stålkonferensen i Wien 19-21 mars 1959.

amerikanska lönerna!

I ett arbete nyligen har M Madinier på ett övertygande sätt visat att de envisa löneskillnaderna på 20% mellan den franska landsbygden och Paris i huvudsak kan förklaras med skillnaden i facklig styrka mellan dem.

Men det vore fel att betrakta fackföreningarnas styrka som en *självständig* variabel för att fastställa lönerna. Det beror på att möjligheten att övervinna konkurrensen mellan arbetarna inte existerar – utom i vissa högtbildade yrken där det i praktiken finns ett begränsat intag av lärlingar eller andra vägar till deras led – försåvitt inte reservarmén längre växer stadigt. Även under dessa gynnsamma omständigheter stöter löneökningarna på en *institutionell* gräns som ingalunda är teknisk eller ”rent ekonomisk”. Teoretiskt är det möjligt med en ökning av reallönerna så länge den totala mängd som utbetalas i lön är mindre än nettonationalprodukten. Det innebär *en omfördelning av inkomster och resurser* mellan konsumtionsvarusektorn och produktionsvarusektorn, två processer som kan orsaka slitningar men icke desto mindre är helt möjliga utan att ge upphov till en faktisk kris eller inflation. De kräver bara en *institutionell* förändring, det vill säga att kapitalets makt upphör, i synnerhet dess makt att sluta investera när profitkvoten blir alltför låg.

Men under den kapitalistiska regimen når löneökningarna en viss gräns långt innan de når både den fysiska och ekonomiska gränsen. När lönerna som ett resultat av full sysselsättning ökar snabbare än produktiviteten sjunker profitkvoten och till och med mervärdekvoten. Och risken för en sådan nedgång sätter snabbt igång anpassningsmekanismer hos denna på vinst grundade ekonomi: å ena sidan kompensande prisökningar, tendenser till inflation, minskade investeringar och minskad sysselsättning, och å den andra våldsamma rationaliseringar och ersättande av arbetare med maskiner. I båda fallen leder det till att arbetslösheten åter uppträder. Så fort man har nått denna ”gräns” blir det under en kapitalistisk regim omöjligt att öka reallönerna. Det är därför kapitalismens mest öppenhjärtiga förespråkare förkunnar att den inte kan existera under förhållanden av ”översysselsättning”, det vill säga full sysselsättning.

Hur ska vi inom ramen för arbetsvärdeteorin förklara den ökning av reallönerna som äger rum under ovan beskrivna omständigheter?

Arbetskraftens värde består inte bara av priset på de existensmedel som krävs för att den fysiskt ska kunna rekonstruera sig (och försörja sina barn, det vill säga reproducera arbetskraften). Det innehåller också en moralisk och historisk del, det vill säga priset på de varor (och senare vissa personliga tjänster) som traditionerna i det givna landet har kommit att räkna in i existensminimum.⁴⁶ Dessa behov är beroende av (den tidigare och nuvarande) civilisationens relativa nivå, och således i sista hand av nivån på arbetets genomsnittliga produktivitet under en viss period. Så länge trycket från den industriella reservarmén gör att dessa behov inte kan räknas med när man beräknar existensminimum *så sjunker i själva verket lönerna, det vill säga priset på arbetskraften, under sitt värde*. När reallönerna stiger så kommer bara priset på arbetskraften ikapp sitt värde, som har en tendens att öka med civilisationens övergripande utveckling.

Vi ser alltså att *arbetsproduktivitets* ökning har en *motsägelsefull effekt på lönerna*. I den mån som den sänker priset på existensmedel tenderar den att minska om inte de absoluta så åtminstone de relativa lönerna (den del av arbetsdagen då arbetaren producerar det värde som motsvarar lönen) och därmed minska arbetskraftens värde. I den mån som den minskar värdet och priset på många lyxprodukter, utvecklar massproduktionen (ofta på bekostnad av kvalitén!) och för in ett antal nya varor i existensminimum,⁴⁷ tenderar den tvärtom att öka arbetskraftens värde.

Akkumuleringen av kapital har också en motsägelsefull effekt på antalet sysselsatta och löneutvecklingen. I så mått som maskinerna ersätter människor så växer reservarmén. Men I den mån

46 Påverkan av ”traditions”faktorn på lönernas nivå betonas starkt av Polanyi (*Trade and Market in the Early Empires*, s 269) och Joan Robinson (*The Accumulation of Capital*, s 49, 73).

47 ”För 200 år sedan bar inte en person på tusen strumpor, för 100 år sedan bar inte en på 500 personer dem, nu är det inte en på tusen som är utan dem”, förkunnade pamfletten ”Resultatet av maskinerna” (utgiven av Förbundet för spridning av nyttig kunskap) triumferande 1831. (J L och Barbara Hammond, *The Rise of Modern Industry*, s 210.)

som mervärdet ackumuleras, som kapitalet utvidgar sitt verksamhetsområde, som nya företag uppstår och gamla expanderar, så minskar reservarmén och kapitalet ger sig ut på jakt efter ny arbetskraft att exploatera.⁴⁸

Om man tar med alla dessa faktorer i beräkningen kan man förklara de viktigaste trenderna inom lönernas utveckling sedan kapitalismens början. När det gäller länderna i Västeuropa måste man urskilja två huvudepoker: den tidsperiod som går från 1500-talet till mitten av 1800-talet, då lönerna föll allt närmare endast *sitos*, och därefter den tidsperiod som går från mitten av 1800-talet till våra dagar, då lönerna först steg och därefter stabiliserades eller sjönk, och därefter steg igen. *Opsonion* och extratilldelningarna har ökat i antal och blivit ytterst varierade, men i vissa fall har de blivit av sämre kvalitet, vilket även gäller *sitos*.

Under den epok då industrikapitalet genomgick en primitiv ackumulation föll reallönerna, i huvudsak på grund av överskottet på arbetskraft, den ständiga tillväxten av reservarmén och den bristande organisering av arbetskraften som det ledde till. Kapitalet ökade produktionen av absolut mervärde genom att sänka lönerna så att brittiska arbetare för att tillfredsställa ett års behov av bröd måste arbeta 10 veckor 1495, 14 eller 15 veckor 1533, 20 veckor 1564, 40 veckor 1593, 43 veckor 1653, 48 veckor 1684 och 52 veckor 1726. Med hjälp av prisrevolutionen hade man med framgång övervunnit "lättjan".⁴⁹ Nyligen har E H Phelps Brown och Sheila V Hopkins fullständigt bekräftat dessa J E Thorold Rogers' klassiska data. De har funnit att brittiska murares reallöner föll från index 110-115 år 1475-80 till 56 år 1528, 45 år 1600, 38 år 1610-20, 55 år 1700, 65-70 år 1740-50, 53 år 1765-70, 47 år 1772 och 38 år 1800. Först kring 1880 hade siffran återigen stigit över index 100!⁵⁰

Inte heller var saker och ting annorlunda i Frankrike. Vicomte d'Avenel har beräknat att en snickare mellan 1376 och 1525 i genomsnitt behövde arbeta 5 dagar för att tjäna motsvarigheten till 100 liter vete, hans dagslön var värd 3 kg kött. 1650 måste han arbeta 16 dagar för att få samma mängd vete och hans dagslön var inte värd mer än 1,8 kg kött.⁵¹

Men från och med mitten av 1800-talet började reallönerna stiga. I Storbritannien och Frankrike praktiskt taget fördubblades de mellan 1850 och 1914.⁵² Under en hel period lyckades kapitalisterna (genom att avskaffa spannmålstullarna i Storbritannien och en ökande export från utlandet) genomdriva en avsevärd minskning av jordbrukspriserna. Det kapitalistiska produktionssättet genomgick en utomordentlig expansion och erövrade enorma internationella marknader. På detta sätt sög det i viss mening upp den industriella reservarmén i länderna i Västeuropa, bara för att återskapa den, "exportera tillbaka" den i ännu större skala till Indien, Kina, Latinamerika och Främre Orienten. Massutvandringen från Europa till utländska vita kolonier minskade tillgången på arbetskraft på den europeiska arbetsmarknaden ännu mer. Alla dessa nära sammanhängande faktorer var karakteristiska för en viss struktur på världsmarknaden, och skapade förhållanden som gynnade ett stärkande av fackföreningarna och en höjning av reallönerna i Västeuropa.

Under lång tid var konkurrensen från kvinno- och barnarbete ett av de främsta sätten att minska de genomsnittliga lönerna.⁵³

48 När full sysselsättning har uppnåtts kan en plötslig ökning av efterfrågan på arbetskraft i ett redan högt industrialiserat land bara mötas genom att inlemma miljontals hemmafruar, ungdomar och pensionärer i proletariatet. Det var vad som hände under Andra världskriget i USA, Tyskland, Storbritannien, etc. Därefter återstår bara att importera eller locka till sig utländsk arbetskraft.

49 Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages*.

50 E H Phelps Brown och Sheila V Hopkins, "Priset på konsumtionsvaror under sju sekel i jämförelse med en byggnadsarbetares lönenivå", i *Economica*, nya serien, vol XXIII, 92, november 1956, s 311-14.

51 *Palgrave's Dictionary of Political Economy*, vol III, s 193.

52 J Kuczynski, *Die Theorie der Lage der Arbeiter*, s 256.

53 Fram till 1816 hade flera av Londons församlingar till vana att "sälja" hundratals fattiga barn till textilfabrikerna i Lancashire och Yorkshire mer än 300 kilometer från London! Barnen skickades "i vagnslaster" och människovännen Sir Samuel Romilly uppgav att de var förlorade för sina föräldrar för evigt, precis som om de hade skickats till Västindien. Samma författare citerar detta särskilt öppenhjärtiga, cyniska och motbjudande stycke ur ett tal som en herr Wortley 1811 höll i underhuset:

"Herr Wortley, som talade på samma sida, hävdade bestämt att även om det stämde att det i samhället högre kretsar

Från och med medeltiden fanns ett annat sätt att uppnå samma mål, nämligen *byteshandel*: betalning in natura, det vill säga med varor som arbetsgivaren godtyckligt bestämde priset på eller sänkte kvalitén på. Trots att arbetsgivarna stretade emot fick arbetarna genom sitt motstånd bort denna form av superexploatering.⁵⁴ Men den fortsätter i en speciell form, i systemet med affärer som tillhör industribolagen, affärer där arbetarna måste köpa de varor som de behöver och till vilka de blir skuldsatta, och på så sätt blir uppbundna för livet till samma arbetsgivare (det är en form som fortfarande existerar som *peonage* i USA:s sydstater, till exempel inom terpentindustri).

Bortsett från betalning in natura är de två vanligaste löneformerna *tidlön* och *ackordslön*. Tidlön har färre nackdelar utifrån arbetarklassens intressen. Ackordslön, som driver arbetarna att hela tiden öka produktionen, att öka produktionsakten och ständigt intensifiera arbetet, är däremot ett perfekt verktyg för arbetsgivarna att öka produktionen av relativt mervärde.

En dold form av ackordslön är *bonussystemet*, som uppstod inom den amerikanska metallindustrin omkring 1870. Det finns numera flera olika metoder att beräkna bonus: Rowan, Halsey, Bedaux, Emerson, Refa och andra system. Samtliga dessa system har det gemensamt att arbetarnas produktion ökar snabbare än deras lön. Av den mängd värde som arbetarna skapar återlämnas en *allt mindre* del till dem, och det relativa mervärdet ökar i motsvarande grad. Under Rowansystemet ökar således lönen med 33% om produktionen ökar 50%, lönen stiger med 50% om produktionen ökar 100%, lönen stiger med 66% om produktionen ökar med 200%, etc.

Vad gäller Bedauxsystemet har man i USA beräknat att den allmänt sett har lett till en produktionsökning på 50%, mot en löneökning på 20%.⁵⁵

Författare som öppet är för bonussystem, som dr A Perren, erkänner att arbetsgivarna har fördel av dessa olika system.⁵⁶ Samma resultat uppnås med de olika systemen för *vinstdelning* där arbetarna förmås att öka inte bara sin egen produktion utan hela fabriken.

Ytterligare anmärkning angående teorin om absolut utarmning

”Teorin om absolut utarmning” återfinns inte i något av Marx’ verk. Det var hans politiska motståndare som tillskrev honom den, i synnerhet det som kom att kallas den ”revisionistiska” strömningen inom det tyska socialdemokratiska partiet. Det är minst sagt paradoxalt att en hel skola som påstår sig vara ortodoxt marxistisk har ansett det nödvändigt att anamma denna ”teori om utarmning” och försvara den envist och mot bättre vetande, och på så sätt misskreditera den marxistiska teorin.⁵⁷

var en dygd att ägna sig åt barnens tillgivenhet för sin familj, så gällde detta inte bland de lägre skikten och att det var för barnens bästa man tog dem från sina eländiga och lastbara föräldrar. Han sa också att det vore i högsta grad skadligt för allmänheten att sätta stopp för knytandet av så många lärlingar till bomullsmanufakturerna, eftersom det med nödvändighet skulle höja priset på arbetskraften...” (J L och Barbara Hammond, *op cit*, s 199-200.)

54 J L och Barbara Hammond, *The Town Labourer*, s 65.

55 M Dobb, *Wages*, s 71.

56 A Perren, *Les primes sur salaires dans les entreprises industrielles*, s 38, 43, 73.

57 Vi ska begränsa oss till två exempel:

I den *Lärobok i politisk ekonomi* som gavs ut i Sovjetunionen 1954 sägs det: ”Absolut utarmning uttrycks i sjunkande reallöner... På 1900-talet är arbetarnas reallöner i Storbritannien, USA, Frankrike, Italien och andra kapitalistiska länder lägre än i mitten[!] av 1800-talet.” (*Lärobok i politisk ekonomi*, tyska översättningen av första upplagan, s 167.) ”I USA... hade reallönerna 1938 fallit till 74% av vad de var 1900. I Frankrike, Italien och Japan... föll reallönerna på 1800- och 1900-talen ännu mer än i USA.” (*Ibid*, s 153.) ”I Frankrike och Italien uppgick reallönerna 1952 till mindre än hälften av nivån före kriget.” (*Ibid*, s 330.) ”I USA hade 72,2%[!] av alla amerikanska familjer 1949 inkomster som var lägre än det ytterst blygsamma officiella existensminimum,” (*Ibid*, s 331.) etc. I den sovjetiska tidningen *Trud* publicerade akademikern A Leontiev 1955 en rad artiklar, där följande stod att läsa: ”Absolut utarmning uttrycks framför allt i att reallönerna sjunker för majoriteten av arbetarna... En amerikansk arbetares genomsnittliga reallön... var 1947-51 15% lägre än 1938-40, 1951 var en amerikansk arbetares reallön 23% lägre än 1946 och 21% lägre än före kriget. Med sina löner kunde amerikanska arbetare köpa 59% så mycket mat, kläder och andra konsumtionsvaror[!].” (*Trud*, 8 juli 1955.)

Låt oss för skojs skull slå ihop dessa två uttalanden. Lönerna 1951 är 21% lägre än lönerna 1938, som i sin tur är 74% av lönerna 1900. Följaktligen sjönk de amerikanska reallönerna mellan 1900 och 1951 från 100 till 58,5. Men

Tanken att arbetarnas reallöner har en tendens att bli allt lägre är helt främmande för Marx' skrifter. Den formulerades av Malthus och togs upp speciellt av Lassalle, som skrev om den "järnhårda lönelagen". Marx' kämpade hela sitt liv mot denna "järnhårda lag", en kamp som man verkligen inte kan vifta undan som beroende på ett rent missförstånd, som John Strachey gör.⁵⁸ Som vi har visat ovan betonade han ständigt det faktum att lönen avgörs av komplicerade lagar och att den kapitalistiska samhällsordningen måste fördömas oberoende av de relativa lönenivåerna.⁵⁹

Det man återfinner hos Marx är en teori om absolut utarmning, inte av arbetarna, lönarbetarna, utan av den del av proletariatet som det kapitalistiska systemet *kastar ut* ur produktionsprocessen: arbetslösa, gamla, handikappade, krymplingar, sjuka, etc, *proletariatets Lazarusskikt* som han kallar det, det fattigaste skiktet "som bär lönarbetets tecken". Denna analys är fortfarande fullt giltig, även under dagens "välfärds"kapitalism.

I USA har fattigdomen absolut inte försvunnit, trots en betydande ökning av reallönerna.⁶⁰ Det räcker att titta på den fruktansvärda slum som fyller hela distrikt i New York, Chicago, Detroit, San Francisco, New Orleans och andra städer i Södern för att inse att dessa offer för det omänskliga samhället, som gjorts brutala och avhumaniserats av detta samhälle, fortfarande är en fruktansvärd skamfläck på världens rikaste kapitalism.⁶¹ Till denna permanenta absoluta utarmning av "underproletariatet" måste läggas den *periodiska* absoluta utarmningen av arbetare som drabbas av arbetslöshet, fallande löner under kriser, etc.

En mer spetsfundig variant av den "absoluta utarmningens" skola försöker visa att detta uttryck gäller även när reallönerna stiger. Då går diskussionen vilse i en semantisk labyrinth. Arzumanyan förkunnar att "absolut utarmning" uttrycks i en intensifiering av arbetet, ett ökat antal olyckor på arbetet, en ökning[!] av arbetskraftens värde och det faktum att de (stigande) reallönerna halkar allt längre efter detta värde.⁶² En "absolut utarmning" som visar sig i en *ökning* av arbetskraftens värde och *stigande* reallöner är ett brott med logiken – den formella lika mycket som den dialektiska logiken. För oss förefaller det uppenbart att alla dessa formuleringar innebär en *relativ* utarmning, det vill säga *inte* utarmning i absoluta siffror (enligt dessa förbättras situationen) utan *relativt* i förhållande till samhällets rikedom i sin helhet, till mervärdet, till den produktion som proletariatet bidrar med, etc.

I själva verket är fenomenet *relativ utarmning* i högsta grad typiskt för det kapitalistiska produktionssättet. En ökning av mervärdekvoten är på samma gång kapitalets viktigaste verktyg för att ackumulera kapital och även dess främsta vapen för att motverka profitkvotens fallande tendens. Den kapitalistiska ekonomins utsugande karaktär uttrycks just i denna ökning av mervärdekvoten.

Empiriska data bekräftar i stora drag denna tendens för *lönen*⁶³ att relativt sett minska i förhållande till arbetskraftens nettoproduktion. Trots att John Strachey är en hård (och orättvis) kritiker av Marx' ekonomiska system, slår han fast: "I Storbritannien... verkar den [lönernas andel av den totala

redan 1900 var de lägre än i mitten av 1800-talet. Enligt denna "statistik" måste man alltså dra slutsatsen att de amerikanska reallönerna mellan 1850 och 1950 sjönk med mer än hälften. Finns det en enda ekonom som kan tro på sådant nonsens?

58 John Strachey, *Contemporary Capitalism*, s 104-06, m fl.

59 Roman Rosdolsky (*Der esoterische unter der exoterische Marx*, i *Arbeit und Wirtschaft*, november-december 1957 och januari 1958) har sammanställt alla stycken i Marx' ekonomiska skrifter som rör teorin om löner och har bara hittat ett enda stycke som kan anses vara förvirrande, vad gäller möjligheten av stigande reallöner när produktiviteten ökar kraftigt. Se Även Steindls viktiga arbete *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, s 229-36.)

60 J K Galbraith, *The Affluent Society*, s 333.

61 Allison Davis har observerat att människor ur denna klass är så vana att leva på katastrofens och hungerns rand att de inte vet vad äregirighet är, eller strävan att skaffa sig bättre kunskaper. "I viss mening", skriver han, "är ambitioner och en strävan att skaffa sig ökade färdigheter en sorts lyx. De kräver att man har ett minimum av fysisk säkerhet. Först när de vet varifrån nästa veckas eller nästa månads mat och husrum ska komma kan han och hans barn tillåta sig att satsa på långsiktig utbildning och skolning..." (Vance Packard, *The Status Seekers*.)

62 Arzumanyan, "Marxistisk-leninistiska frågor angående utarmningen", i *Economie et Politique*, oktober 1956, s 8, 9, 11, 12-13.

63 I nästa kapitel ska vi ta itu med frågan i vilken mån kontorsarbetare kan anses producera mervärde och huruvida de betalas ur det mervärde som arbetarna producerar.

nationalinkomsten] ha varit kring 50% på Marx' tid, för att ha minskat till omkring 40% i början av 1900-talet, ha stannat där fram till cirka 1939, och därefter (om man, som man måste, räknar in löner till militären) ha gått tillbaka till kring 50% i slutet av Andra världskriget.”⁶⁴

Om vi räknar bort lönerna till militären, som trots allt inte är några producenter, så kommer vi fram till siffran 47% 1949 och en minskning på flera procent efter 1951.⁶⁵ Denna svaga minskning (eller om man så önskar arbetskraftens anmärkningsvärt stabila andel av nationalinkomsten) beror inte på systemets normala funktionssätt, utan på lönarbetarnas beslutsamma kamp för att öka sin andel. Kan man nu förneka att kapitalismen har en inneboende tendens till relativ utarmning, till en minskning av arbetskraftens andel av industrins nettoproduktion? ”Nej”, svarar herr Strachey.⁶⁶

Dessa beräkningar är dessutom inexacta eftersom de inte räknar med proletariats ökande antal (både absolut och relativt) jämfört med Marx' tid, med början av 1900-talet eller till och med perioden innan Andra världskriget. Även om ”arbetets andel” av nationalinkomsten hade förblivit procentuellt samma så skulle den ändå ha minskat i samma ögonblick som dessa 50% av nationalinkomsten inte längre fördelades bland 60% utan bland 80 eller till och med 90% av befolkningen. Det mest exakta sättet att räkna skulle jämföra inkomsten per lönarbetare med inkomsten per capita inom befolkningen, och studera de varierande förhållandena mellan dessa två storheter. Utan tvekan har den förra sjunkit i förhållande till den senare i samtliga viktigare kapitalistiska länder jämfört med mitten av 1800-talet, med början av 1900-talet och med 1930-talet.

I USA är tendensen klar. Här är lönernas andel av nettoproduktionen (”mervärdesbeskattad”) inom tillverkningsindustrin:

År	%
1880	48,1
1890	45,0
1899	40,7
1909	39,3
1919	40,5
1929	35,5
1939	36,7
1949	38,5
1952	35,0 ⁶⁷

Ännu mer talande har vi här utvecklingen av bruttoproduktionen per arbetad timme och brutto-reallönen, i genomsnitt per årtionde:

	<i>Bruttoproduktion per timme, indexerad</i>	<i>Bruttoreallön, indexerad</i>
1891-1900	100	100
1901-1910	122,8	102
1911-1920	146,0	109,1
1921-1930	196,4	137,2
1931-1940	233,5	158
1941-1950	281,3	209 ⁶⁸

64 John Strachey, *op cit*, s 133.

65 *Ibid*, s 144, 146.

66 *Ibid*, s 149-51.

67 US Department of Commerce, *Historical Statistics of the U.S.A., 1789-1939*; *U.S. Statistical Abstract*, 1958

68 Bruttoproduktion per timme: Frederick C Mill, *Productivity and Economic Progress*, Occasional Paper of the National Bureau of Economic Research, s 2. Löner per timme: serie publicerad av *Bureau of Labor Statistics*. Levnadsomkostnader: serie publicerad av Paul Douglas, *Real Wages*, av *Historical Statistics of the U.S.A.*, och av *U.S. Statistical Abstract*, 1958.

Periodvis absolut utarmning av arbetslösa och andra offer för den kapitalistiska produktionsprocessen, mer eller mindre allmän relativ utarmning av proletariatet (med andra ord en mindre ökning av reallönerna över en längre period än ökningen av samhällets rikedomar och arbetets genomsnittliga produktivitet), sådana är utvecklingslagarna för arbetarklassen under det kapitalistiska systemet.

Arbetskraftens dubbla funktion

Under den enkla varuproduktionen skaffade man sig de viktigaste arbetsverktygen – vävstolar, smidesugnar, etc – en gång för alla och de gick i arv från generation till generation. Lika lite som böndernas mark var de produktionsmedel som skrevs av ur den pågående produktionen, utan enbart förutsättningar, verktyg, för människors uppehälle. Tygfabrikören sålde råmaterial till skräddarna och köpte färdiga produkter från dem. Skillnaden mellan dessa två priser utgjorde i själva verket hantverkarens lön. När fabriksägarna började organisera vävandet på egen hand inskränktes hans produktionskostnader i huvudsak till råmaterial och löner. Arbetskraften (som han köpte) hade som enda funktion att öka råvarornas värde med ett nyskapat värde, varav en del (motsvarande lönerna) ökade företagarens produktionskostnader medan den andra delen (som arbetarna inte fick något i utbyte för) utgjorde ett merarbete, ett mervärde som kapitalisten lade beslag på.⁶⁹

Saker och ting förändras när industrikapitalet, det kapitalistiska produktionssättet, börjar blomstra. *Inköp av maskiner* blir nu ett första villkor för att kunna producera till den av konkurrens behärskade marknaden. För att kunna köpa maskinerna måste man lägga ut en betydande mängd kapital. Maskinerna kommer inte att gå i arv från generation till generation, inte ens användas under företagarens hela livstid. De kommer att användas så intensivt att de efter en tid kommer att vara *fysiskt utslitna*. Och det kommer inte att dröja länge förrän konkurrenterna kommer att ha byggt ännu modernare maskiner som producerar billigare, och om man inte ska besegras i konkurrensen måste man köpa sådana maskiner. Således drabbas de gamla maskinerna av en *moralisk värdeminskning* innan de genomgått en fysisk värdeminskning i egentlig mening. Till skillnad från under den enkla varuproduktionen betraktar inte den kapitalistiska företagaren dem bara som en födkrok, utan som *kapital som gör det möjligt för honom att ackumulera mervärde*.

Det kapital som använts för att köpa maskinerna måste alltså ha skrivits av inom en viss tidsperiod, annars kommer inte kapitalisten att kunna hänga med i den tekniska utvecklingen och skaffa modernare maskiner. I USA räknar man för närvarande med att en verktygsmaskin är fysiskt utsliten efter 10 år, men den är moraliskt utsliten redan efter sju år och måste ersättas av något mer tidsenligt.⁷⁰ Kapitalisten måste således ha skrivit av sina maskiners värde, det kapital han har lagt ut för att köpa dem, på sju år. Denna "avskrivning" går bara att genomföra på ett sätt – genom att till de varor som produceras överföra en del av värdet hos de produktionsmedel som används för att producera dem.

På så sätt fyller arbetskraften ur kapitalistens synvinkel en dubbel funktion: den bevarar värdet hos de produktionsmedel som används under produktionen och den skapar nytt värde. Eftersom en del av detta nya värde motsvaras av löner, kapital som kapitalisten förskotterat, kan man säga att arbetskraften *bevarar hela det existerande kapitalets värde och skapar allt nytt värde* som kapitalisten lägger beslag på.

Varenda industriägare förstår detta mycket väl. Han försöker i möjligaste mån minska den tid under

69 Det var därför logiskt att den politiska ekonomins första klassiska författare, i synnerhet Adam Smith, inskränkte varornas värde till producenternas och ägarnas inkomster, och glömde bort den del av värdet som reproducerade en del av arbetsverktygen.

70 J G Glover och W B Cornell, *The Development of American Industries*, s 659.

vilken hans maskiner etc inte används. Varje dag, varje timme som de inte används för att producera är en dag, en timme under vilken de slits ut fysiskt och ännu mer moraliskt utan att en motsvarande del av deras värde bevaras av arbetskraften. Det är detta som i många företag leder till ständigt skiftarbete, 24 timmar om dagen.

Kapitalisten som startar ett industriföretag måste dela upp sitt kapital i två olika delar. Den ena delen är för att skaffa maskiner, byggnader, råvaror, hjälpprodukter, etc. Värdet för denna del av kapitalet *bevaras* under produktionsprocessen genom att inlemmas i den färdiga produktens värde. Av detta skäl kallas det för *konstant kapital*. Den andra delen av kapitalet används för att köpa arbetskraft. Detta kapital utökas med det mervärde som arbetarna producerar. Av denna anledning kallas det *variabelt kapital*. Förhållandet mellan konstant och variabelt kapital kallas *kapitalets organiska sammansättning*. Ju mer avancerad en fabrik, industribransch eller ett land är ju högre är kapitalets organiska sammansättning, det vill säga ju större del av det totala kapitalet används för att köpa maskiner och råvaror.

Den nya produkt som arbetskraften har skapat delas mellan arbetsgivarna och arbetarna i enlighet med förhållandet mellan mervärde och löner. Detta förhållande kallas *mervärdekvot*: det visar utsagningsgraden av arbetarklassen. Ju högre den är desto större del av det nya värde som arbetskraften har skapat tar kapitalisterna. Denna kvot är därför av mycket stort intresse för arbetarna.

Men den är inte intressant för arbetsgivaren. *Han* vill dölja den exakta utsagningsgraden, som göms bakom att arbetskraften byts ut mot löner. Det kapitalisten är intresserad av är förhållandet mellan den mängd mervärde som hans företag ger honom och den totala mängd kapital han lagt ut: ty han investerade väl allt sitt kapital för att göra vinst på det?

För kapitalisten är inköp av maskiner "produktiva utgifter" bara i så måtto som det kapital han har lagt ut i detta syfte ger profit, precis som med det kapital han har lagt ut för att köpa arbetskraft. Om det inte gör det så kommer han inte att köpa en enda maskin. Han tittar därför på den mängd mervärde som hans företag skapat som avkastning på hans kapital i sin helhet. Detta förhållande kallas *profitkvot*.

Om vi kallar det konstanta kapitalet för k , variabelt kapital v och mervärdet m , så får vi således följande formler:

$$\text{Kapitalets organiska sammansättning: } \frac{k}{v}$$

$$\text{Mervärdekvot: } \frac{m}{v}$$

$$\text{Profitkvot: } \frac{m}{k+v}$$

Utjämnningen av profitkvoten i det förkapitalistiska samhället

Under den enkla varuproduktionen kommer två sorters varor ut på marknaden: en massa nödvändighetsartiklar från producenter som arbetar med sina egna produktionsmedel (hantverkare och bönder) och sålunda står utanför den sfär där kapitalet agerar, och ett antal lyxartiklar och exotiska produkter som förs in av handelskapitalet. Under normala tider säljs nödvändighetsartiklarna till sitt bytesvärde (som bestäms av den mängd arbete som är samhälleligt nödvändigt för att producera dem). Lyxartiklarna säljs till monopolpriser, det vill säga över sitt värde, och handelsmännen överför ett värde till sig på bekostnad av både producenter och konsumenterna.⁷¹

⁷¹ I det medeltida Europa fastställdes priset på mat vanligtvis i städerna och gav inte några stora vinstmarginaler, utom när inköpspriset låg under värdet, vilket länge var fallet i Hansastäderna. Under det Islamiska imperiet, där detta fastställande av priser var ovanligt och där handeln med spannmål var mycket högre kapitaliserad, ledde växlingarna

För att cirkulationen av dessa två sorters varor skulle hållas åtskilda krävdes två villkor. Å ena sidan fick kapitalet både av ekonomiska (stabilitet och normalt tillfredsställande av marknaderna) och även sociala skäl (lagstiftning som definierade villkoren för att kunna starta en hantverksindustri) inte ha tillgång till produktionssfären. Å den andra måste den relativa bristen på kapital och relativa överskottet på avsättningsmöjligheter möjliggöra ett upprättande av en rad *parallella monopol* inom handeln med lyxprodukter. Det första villkoret existerade ända fram till slutet av medeltiden. Från och med 1500-talet konkurrerade manufakturerna och hemindustrin alltmer med hantverket, men först i och med uppkomsten av stora fabriker kom de kapitalistiska industriföretagen att producera majoriteten av de aktuella konsumtionsvarorna, och därmed avgöra deras värde.

Det andra av dessa villkor var något helt annat. Från och med början av 1300-talet började det kapital som var inblandat i den internationella handeln i Västeuropa att växa ur de marknader som stod till buds. Även om det fortfarande gick att göra de gamla stora monopolprofiterna i äventyrliga och avlägsna företag (utrikeshandel med Indien och Kina), så ledde den hårda konkurrensen inom det som Robert Lopez kallar ”den inre kretsen” i den tidens internationella handel, som omfattade hela Europa och Främre Orienten, å ena sidan till allt högre inköspriser och å den andra avsevärt lägre försäljningspriser, och därmed lägre profiler.⁷²

Först bysantinerna och därefter venetianerna hade tidigare haft verkliga monopol över handeln med silke och vissa kryddor, men nu deltog genuesarna, katalanerna och senare fransmännen och tyskarna i denna handel på lika villkor. De flamländska mästervävarna hade haft monopol på handeln med tyg, men från och med 1300-talet bröt italienarna, brabanterna, engelsmännen, fransmännen och tyskarna detta monopol. Den tyska Hansan hade haft monopol på handeln med sill, timmer och vete från Östersjön, men inom kort skulle engelska, flamländska och i synnerhet holländska handelsmän knäcka dessa monopol.⁷³

1300- och 1400-talen kännetecknades sålunda av att handelskapitalet flödade fram och tillbaka och bröt ner de tidigare århundradenas monopolsektoer. Detta kapitalflöde sökte sig till de sektorer där priserna och profiterna var högst. På detta sätt ägde det rum en *utjämning av handelsprofitkvoten*, och det uppstod en genomsnittlig profitkvot på mellan 7 och 12%. Även om den plötsliga ökning av vinsterna som åtföljde 1500-talets handelsrevolution fortsatte under minst ett sekel, så slog konkurrensen inom handeln snart sönder de spanska och portugisiska monopolen och utjämningen av priser och profiler på lyxartiklar fortsatte i ännu större skala i den moderna världens stora *entrepôts* och handelscentra: Antwerpen, Amsterdam, London, Venedig, Hamburg, Bordeaux, etc.⁷⁴

Utjämningen av profitkvoten under det kapitalistiska produktionssättet

Ett liknande fenomen uppstod efter det kapitalistiska produktionssättets uppkomst. När det uppstår en ny produktionssektor vågar sig kapitalet till en början bara försiktigt in på denna nya sektor. De första byggarna av mekaniska vävstolar blev textiltillverkare och fortsatte ofta att bygga sina egna maskiner. Kapitalet flödar in i en industribransch först när det går att göra höga vinster i den. Mellan 1820 och 1830, då efterfrågan på textilmaskiner hela tiden ökade, upprättades således stora självständiga fabriker för tillverkning av maskiner i Storbritannien.⁷⁵

mellan bra och dåliga skördar till våldsamma pris- (och profit-) svängningar. Här är priset på vete i Bagdad i franska guldfrancs per centner [ungefär 50 kg – öa], årligt genomsnitt: år 960 29,04 francs, år 970 12,10 francs, år 993 163,20 francs, år 1025 96,91 francs, år 1083 4,84 francs. (Aly Mazahéri, *La Vie quotidienne des Musulmans au moyen âge*, s 213.)

72 R S Lopez, ”Handeln i det medeltida Sydeuropa”, *Cambridge Economic History of Europe*, vol II, s 334.

73 M M Postan, ”Handeln i det medeltida Nordeuropa”, *Cambridge Economic History of Europe*, vol II, s 249-55.

74 Det augsburgska huset Welser deltog i finansieringen av den portugisiska expeditionen till Indien 1505, finansierade en annan (halvt kommersiell, halvt militär) expedition till Venezuela 1527, engagerade sig i kryddhandeln mellan Lissabon, Antwerpen och södra Tyskland, var med om att exploatera silver- och koppargruvorna i Tyrolen och Ungern och ägde handelshus i de största städerna i Tyskland, Italien och Schweiz. (Tawney, *op cit*, s 70.) Kort sagt trängde dess kapital in på varje område där man kunde få höga vinster.

75 Clapham, *op cit*, vol I, s 152.

När priset på kaffe steg hastigt i Europa efter Napoleonkrigen när blockaden av kontinenten upphörde och priset på rörsocker sjönk på grund av konkurrensen från betsocker, så ersatte på samma sätt många plantageägare i Java, Kuba, Haiti och San Domingo sina sockerrörsodlingar med kaffeodlingar. Efter 1823 rasade priserna och profiterna och profitkvoten på kaffe och rörsocker blev densamma.⁷⁶

Under 10 år var den första teknikern på Portlands cementfabrik i Tyskland, herr Bleibtreu, ensam inom denna industribransch. Det krävdes en boom 1862-64 och en vinst på 25% per ton för att locka till sig ytterligare kapital, vilket i sin tur fick priserna att sjunka.⁷⁷

Utjämnningen av profitkvoten under det kapitalistiska produktionssättet är således ett resultat av kapitalets rörelser, som strömmar in i de sektorer där profiterna är högre än genomsnittet och bort från sektorer där profiterna är lägst. När kapitalet tryter så minskar produktionen och skapar brist på varor i den aktuella branschen, och leder därmed till stigande priser och ökande vinster. Ett inflöde av kapital orsakar tvärtom ökad konkurrens i de berörda sektorerna, vilket resulterar i sjunkande priser och vinster. Genom konkurrens mellan kapital och varor uppnås på så sätt en *genomsnittlig profitkvot* i alla sektorer.

Under den enkla varuproduktionen sålde som regel producenterna sina varor till sitt faktiska värde (den samhälleligt nödvändiga arbetstid som krävdes för att producera dem). Även under den kapitalistiska produktionen har varorna ett faktiskt värde. Det delas upp i det värde som arbetskraften *bevarat*, värdet på det konstanta kapital som använts för att producera dessa varor, och det *nya* värde som arbetskraften har *skapat* (variabelt kapital + mervärde). Schematiskt kan värdet på alla kapitalistiska varor återges med formeln $k + v + m$.

Låt oss tänka oss tre företag i olika industribranscher: A, B och C. Låt oss säga att A är en fabrik som tillverkar *pasta*, där det används förhållandevis få maskiner och mycket arbete, B är en textilfabrik där det används fler maskiner och C är en mekanisk verkstad där det används ännu fler maskiner än i A och B. Vi har alltså en högre organisk sammansättning i B än i A, och högre i C än i B.

Låt oss nu anta det existerar en genomsnittlig produktivitet och arbetsintensitet och att mervärdekvoten är samma i alla tre fabriker, nämligen 100%. Produktionsvärdet i de tre fabriker kan då uttryckas så här (där varje enhet utgör låt oss säga 1.000 franc):

$$A: 3.000 k + 1.000 v + 1.000 m = 5.000$$

$$\frac{m}{v} = 100\% \quad \frac{m}{k+v} = \frac{1.000}{4.000} = 25\%$$

$$B: 4.000 k + 1.000 v + 1.000 m = 6.000$$

$$\frac{m}{v} = 100\% \quad \frac{m}{k+v} = \frac{1.000}{5.000} = 20\%$$

$$C: 5.000 k + 1.000 v + 1.000 m = 7.000$$

$$\frac{m}{v} = 100\% \quad \frac{m}{k+v} = \frac{1.000}{6.000} = 16,6\%^{78}$$

Profitkvoten är således lägst i den sektor som har högst organisk sammansättning på kapitalet. Det är förståeligt, eftersom det bara är variabelt kapital som producerar mervärde. Men som vi har sett är kapitalisterna bara intresserade av profitkvoten på hela sitt kapital. Alltså kommer kapitalet att

⁷⁶ Hans Roth, *Die Uebererzeugung in der Welthandelsware Kaffee*, s 23.

⁷⁷ Kurt Ehrke, *Die Uebererzeugung in der Zementindustrie*, s 16-40.

⁷⁸ Denna tabell har, precis som den på nästa sida, direkt inspirerats av de som Marx använde i *Kapitalet*. Tekniskt sett är inte dessa tabeller helt korrekta, eftersom de beräknar profitkvoten på grundval av *flödet* (i procent av den aktuella produktionen), medan kapitalisterna räknar på grundval av den *mängd* kapital som har investerats. Denna distinktion mellan "flöde" och "mängd" har blivit allmänt utbredd i nutidens makroekonomiska tekniker: det skulle leda till allvarliga misstag att bortse från den. Men det räcker att tänka sig att ett företag måste förnya allt sitt investerade kapital varje år för att dessa exempel ska bli tekniskt korrekta.

strömma mot de sektorer som har lägst organisk sammansättning på kapitalet, där profitkvoten är högst. Och ett inflöde av kapital betyder intensifierad konkurrens, ökad användning av maskiner och rationalisering av arbetet. Men dessa förändringar leder just till en ökning av kapitalets organiska sammansättning. Och en ökad organisk sammansättning av kapitalet leder till en fallande profitkvot. Således har kapitalets rörelser en tendens att utjämna profitkvoten inom produktionens olika branscher genom att konkurrensen förändrar kapitalets organiska sammansättning i dem.

Produktionspris och varornas värde

Innebär det att kapitalets organiska sammansättning inom olika industribranscher faktiskt måste utjämnas *innan* profitkvoten utjämnas? Inte alls. Låt oss återigen titta på våra tre fabriker A, B och C, var och en karakteristisk för olika industribranscher. Skillnaderna i kapitalets organiska sammansättning mellan dessa fabriker motsvarar i stora drag skillnaderna i arbetsproduktivitet, som vi kan betrakta som mer eller mindre proportionell mot kapitalets organiska sammansättning.

Låt oss säga att fabrik B, med den organiska sammansättningen på kapitalet $\frac{4.000k}{1.000v}$ exakt mot-

svarar en genomsnittlig arbetsproduktivitet under den aktuella perioden i det givna landet. I så fall befinner sig fabrik A, med lägre arbetsproduktivitet än B, arbetar under den *genomsnittliga* produktiviteten. Ur samhällets synvinkel *slösar den med arbete* (precis som en vävare som är för långsam slösar med arbete under den enkla varuproduktionen). Å andra sidan *sparar* fabrik C, med högre arbetsproduktivitet än B, *mänskligt arbete ur samhällets synvinkel*.

Nu är det mängden *samhälleligt* nödvändigt arbete – det vill säga nödvändigt vid *genomsnittlig* produktivitet – som avgör en varas värde. Det samhälleliga värdet på A:s produktion kommer således att vara lägre än den mängd arbete som faktiskt har lagts ner på att producera dessa varor, lägre än deras enskilda värde. Det samhälleliga värdet på C:s produktion kommer att vara högre än den mängd som faktiskt har använts för att producera dessa varor. Genom konkurrensen mellan kapitalen och varorna sker det sålunda en överföring av värde och mervärde från sektorer där produktiviteten är låg till sektorer där produktiviteten är hög.

Men bara det som faktiskt existerar kan överföras. Varornas samlade värde kan inte överskrida det totala värde som har bevarats och det nya värde som har skapats under produktionen av dem. Överföringen kommer till stånd genom att mervärdet omfördelas mellan de olika sektorerna, genom att profitkvoten utjämnas. I vårt exempel var den totala mängd mervärde som hade producerats 3.000. Den totala mängden kapital som lagts ut (4.000 + 5.000 + 6.000) var 15.000. Den genomsnittliga samhälleliga profitkvoten blir alltså $\frac{3.000}{15.000}$ eller 20%. De priser som varorna A, B och C kommer att inbringa på marknaden kommer att bli:

$$A: 3.000 k + 1.000 v + 800 m = 4.800 \quad \frac{m}{k+v} = \frac{800}{4.000} = 20\%$$

$$B: 4.000 k + 1.000 v + 1.000 m = 6.000 \quad \frac{m}{k+v} = \frac{1.000}{5.000} = 20\%$$

$$C: 5.000 k + 1.000 v + 1.200 m = 7.200 \quad \frac{m}{k+v} = \frac{1.200}{6.000} = 20\%$$

De priser som varorna inbringar på den kapitalistiska marknaden består av det kapital som lagts ut för att producera dem tillsammans med detta kapital multiplicerat med den genomsnittliga profitkvoten och kallas deras *produktionspris*. Under normala konkurrensförhållanden bildas dessa priser genom att varje enhet kapital tillägnar sig en del av den totala mängd mervärde som samhället har producerat, en andel som motsvarar den andel av det samhälleliga kapitalet som representeras av enheten kapital ifråga.

Även om bildningen av produktionspriserna kan få dem att variera avsevärt från varornas *enskilda värde*, så betyder det ingalunda att värdelagens giltighet minskar. Det är bara en speciell tillämpning

av denna lag på ett samhälle som styrs av profit, producerar under förhållanden av konkurrens, med ständigt föränderliga produktivitetsnivåer. Det är just genom konkurrensen som det visar sig om den mängd arbete som har förkroppsligats i en vara utgör en *samhälleligt nödvändig* mängd *eller ej*. Det faktum att konkurrensen mellan kapitalen och utjämningen av profitkvoterna avleder en del av det mervärde som producerats i industribranscher med låg organisk sammansättning till branscher med hög organisk sammansättning motsvarar det slöseri med samhälleligt arbete som äger rum i de förra branscherna. En del av det mänskliga arbete som användes där användes ur samhällets synvinkel i onödan och kommer därför inte att få en motsvarande ersättning under utbytet.⁷⁹

Den välkända ”lagen om tillgång och efterfrågan” är inget annat än en illustration av samma värde-lag. När tillgången på en viss vara överskrider efterfrågan för den, så betyder det att mer mänskligt arbete har lagts ner på att producera denna vara än vad som var samhälleligt nödvändigt under den aktuella perioden. Då sjunker marknadspriset för den under produktionspriset.

Men när tillgången är lägre än efterfrågan så innebär det att mindre mänskligt har lagts ner på att producera varan ifråga än vad som var samhälleligt nödvändigt: då kommer marknadspriset att stiga över produktionspriset.

När marknadspriserna faller så minskar profiterna. Kapitalisterna anpassar sig till situationen genom att förbättra arbetets genomsnittliga produktivitet (minska produktionskostnaderna), vilket avlägsnar de företag där produktiviteten är alltför låg och minskar på så sätt tillgången till nivån på efterfrågan (som då kan stiga om marknadspriserna sjunker i betydande omfattning). När marknadspriserna stiger lockas kapitalet till den berörda branschen av de höga profiler som det kan få, och produktionen ökar tills tillgången överskrider efterfrågan och priserna börjar falla. Konkurrensen, marknadsprisernas svängningar kring varornas värden (kring produktionspriserna) är det enda sätt på vilket kapitalisterna i ett anarkistiskt samhälle som producerar för en blind marknad kan anpassa sig till de samhälleliga behoven. Men ”lagen om tillgång och efterfrågan” kan bara förklara prisernas *variationer*, den avgör inte alls den *axel* kring vilken dessa variationer äger rum och vilken bestäms av det arbete som använts vid produktionen av varorna.

Utjämningen av profitkvoten och fördelningen av kapital och resurser mellan ekonomins olika branscher i enlighet med vad marknaden kan påvisa kan bara äga rum på ett klassiskt sätt om det existerar en perfekt konkurrens på alla nivåer, bland köpare, bland säljare och mellan köpare och säljare.⁸⁰ En sådan perfekt konkurrens har aldrig funnits. Det är därför denna utjämning under kapitalismens första period bara var *ungefärlig*, med tanke på de monopolsektorer och halvt monopoliserade sektorer som överlevde som rester från de tidigare epokerna. När det kapitalistiska produktionssättet senare själv nådde ett monopolstadium så antog utjämningen av profitkvoten en ny och speciell form.⁸¹

Centralisering och koncentration av kapitalet

Profitkvotens utjämning gynnar de kapitalistiska företag som har högst produktivitet. Den motverkar de företag som arbetar med produktionskostnader som ligger över det genomsnittliga produktionspriset. Att minska produktionskostnaderna och öka produktiviteten innebär först och främst att ersätta levande arbete (arbetskraft) med dött arbete (arbetsverktyg som inte är något annat än kristallisering av obetalt arbete). Det är därför de bäst utrustade företagen, de med högst organisk

79 Ett oändligt antal författare, från Böhm-Bawerk till Pareto, har påstått att Marx, efter att ha lagt fram teorin om arbetsvärdet i band I av *Kapitalet* i tysthet tvingades revidera denna teori när han senare, i band III, försökte analysera den kapitalistiska ekonomins funktionssätt i sin helhet. Numera, efter publiceringen av *Grunddragen*, känner vi till att Marx hade utarbetat teorin om produktionspriser senast 1858, det vill säga innan han ens hade skrivit band I! (Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, s 338-9, m fl.)

80 Detta sista villkor utesluts *institutionellt* i det kapitalistiska produktionssättet vad gäller ägarna till arbetskraften.

81 Hela frågan om omvandlingen av värde till pris analyserades i stor detalj, med noggranna beräkningar, av Natalie Moszkowska i *Das Marxsche System: ein Beitrag zu dessen Aufbau*, en bok som kom ut 1929 och kommenterades sparsamt utanför Tyskland. I nästa upplaga av denna bok ska vi i en uppskattande och kritisk anda diskutera Natalie Moszkowskas bidrag till utvecklingen av den marxistiska ekonomiska teorin.

sammansättning på kapitalet, vinner den kapitalistiska konkurrensen.

Industriföretagaren... fann sig tvingad till nya erövringar genom trycket från maskinerna själva. Han måste vara före sina konkurrenter med att sänka priserna, och det var en ständig sporre för honom att både utvidga sin produktion och begagna sig av de förbättrade maskiner som hela tiden producerades. Utan tvekan fanns det... en optimal storlek för varje verksamhet som den inte kunde bli större än utan att förlora sin effektivitet. Men eftersom detta optimum växte väldigt snabbt låg troligen majoriteten av företagen långt under det och jagade för att hinna ikapp.⁸²

Ju mer maskinproduktionen utvecklas, ju högre blir den organiska sammansättningen hos kapitalet som krävs för att en företagare ska garanteras en genomsnittlig vinst. Det genomsnittliga kapital som behövs för att starta ett nytt företag som kan ge denna genomsnittliga vinst ökar i motsvarande omfattning. Av detta följer att företagens genomsnittliga storlek också ökar inom alla industri-branscher. De företag som har störst sannolikhet att lyckas i konkurrensen är de som har en organisk sammansättning på kapitalet som ligger över genomsnittet, som har de största reserverna och tillgångarna för att allra snabbast göra tekniska framsteg. Här, som ett exempel av hundra, har vi en tabell som hur investeringarnas storlek, och därmed de tekniska framstegen, ökar i förhållande till företagens storlek i Västtyskland:

*Investeringar i procent av omsättningen 1955.*⁸³

<i>Företag med:</i>	<i>Kemisk industri</i>	<i>Verkstadsindustri</i>	<i>Elektrisk industri</i>	<i>Textilindustri</i>
1-49 anställda	3,4	1,5	-	-
50-199 anställda	3,8	5,5	5,7	4,2
200-999 anställda	4,7	6,0	6,1	4,3
> 1000 anställda	13,6	8,2	7,1	4,8

Det kapitalistiska produktionssättets utveckling medför således oundvikligen en *centralisering* och *koncentration* av kapitalet. Företagens genomsnittliga storlek växer oavbrutet, ett stort antal små företag besegras under konkurrensen av ett litet antal stora företag som förfogar över en allt större del av kapitalet, arbetskraften, tillgångarna och produktionen inom hela industribranscher. Några få stora företag centraliserar produktionsmedel och mängder av anställda som tidigare bara återfanns i dussintals eller till och med hundratals manufakturver sammanlagt.

Under konkurrensen besegras de små företagen av stora företag. De förra producerar till alltför höga priser, de kan inte avyttra sina produkter med vinst och går i konkurs. Under perioder av kris och ekonomisk depression drabbas hundratals och tusentals småföretag av detta öde. Sålunda fortsätter den kapitalistiska konkurrensen den *expropriationsprocess* som det kapitalistiska produktionssättet började med. Men istället för att offren är oberoende producenter så är det nu kapitalisterna själva som har blivit måltavlor för denna process. *Kapitalets historia är historien om ödeläggelse av majoritetens egendom till förmån för en allt mindre minoritets egendom.*⁸⁴

Vad händer med de kapitalistiska företagare som krossas under konkurrensen? De förlorar sitt kapital, antingen direkt genom konkurs eller genom att deras egendom helt eller delvis tas över av de stora kapitalisterna. I bästa fall blir de kapitalister som på detta sätt har fråntagits sin egendom kvar som chefer, vanliga anställda, i sina företag. Annars kan de bli underchefer eller tekniker. Om deras företag var alltför litet, och deras band till affärsvärlden snabbt kapades av, så kan de till och med bli vanliga arbetare i fabriken eller på kontoret. Detta är medelklassernas *proletarisering*,⁸⁵

82 G D H Cole i *Encyclopaedia of Social Sciences*, vol VIII, s 20.

83 *Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung*, 2 oktober 1957.

84 Se siffror i kapitel 7 och 12.

85 Detta är ordets vetenskapliga betydelse, som inte nödvändigtvis innebär utarmning i betydelsen sänkt levnadsstandard.

omvandlingen av dem från ägare av kapital till enbart ägare av arbetskraft. Denna utveckling framgår av följande tabell, som rör USA och Västtyskland:

UTVECKLINGEN AV KLASSTRUKTUREN⁸⁶ I USA I PROCENT AV DEN SYSSELSATTA BEFOLKNINGEN⁸⁷

	1880	1890	1900	1910	1920
Alla sorters anställda	62	65	67,9	71,9	73,9
Alla sorters företagare	36,9	33,8	30,8	26,3	23,5
	1930	1939	1950	1960	1965 (mars)
Alla sorters anställda	76	78,2	79,8	84,2	86,3
Alla sorters företagare	20,3	18,8	17,1	14,0	12,4

UTVECKLINGEN AV KLASSTRUKTUREN I VÄSTTYSKLAND I PROCENT AV DEN SYSSELSATTA BEFOLKNINGEN⁸⁸

	1882	1895	1907	1925	1933
Ekonomiskt oberoende (inkl. biträden i familjen)	48,2	39,1	35	31,2	20,0
Anställda	57,2	60,9	65	68,8	70,1
		<i>(Endast Förbundsrepubliken)</i>			
	1939	1950	1956		
Ekonomiskt oberoende (inkl. biträden i familjen)	28,6	26,4	24,8		
Anställda	71,4	73,6	73,6		

På liknande sätt utgör anställda i Frankrike 47% av den sysselsatta befolkningen 1906, 54,3% 1921, 57,6% 1931 och 65% 1953.

När förintelsen av medelstora och små företag, i synnerhet hantverksföretag, inte åtföljs av en allmän utveckling av industrin som skapar behov av arbetskraft, då förvandlas inte de tidigare ägarna till de produktionsmedel som konkurrensen har berövat dem till anställda utan de kastas helt enkelt ut ur produktionsprocessen. De proletariseras inte utan blir helt utarmade. Detta var vad som hände i Västeuropa i industrikapitalismens gryning, och senare i de underutvecklade länder där de kapitalistiska varorna trängde in. Denna sorts fenomen upprepas ständigt i liten skala.

I USA genomgick sidenindustrin kring den lilla staden Paterson en anmärkningsvärd boom under och efter Första världskriget. När överproduktionen och senare uppträdandet av rayon (syntetiskt silke) gav sidenindustrin ett hårt slag, så köpte många av de arbetare som blev utan sysselsättning, och som under den föregående perioden hade kunnat spara ihop en del tack vare de höga löner de hade fått, begagnade vävstolar och blev småföretagare. Men mellan 1927 och 1940 arbetade mer än 50% av dessa företag hela tiden med förlust. Inkomster på 6 eller 7 dollar i veckan var inte ovanligt

86 Denna formulering är strängt taget inte helt korrekt, eftersom kategorin "anställda" innefattar ett antal företagsledare, ingenjörer, högre chefer etc, som trots sin *anställningsform* genom sin livsstil, exakta social funktion, etc snarare tillhör borgarklassen.

87 Siffrorna för 1880-1930, Spurgeon Bell, *Productivity Wages and National Income*; siffror för 1950, *U.S. Statistical Abstract*, 1958; siffror för 1960 och 1965, *U.S. Statistical Abstract*, 1965.

88 *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1934. Statistik der Bundesrepublik Deutschland*, vol XXXVI, sektion 3, s 28 et seq.

för dessa ”entreprenörer”.⁸⁹ Precis som med bönder som äger små jordlotter rör detta sig om en dold utarmning där ”ägandet” av produktionsmedlen döljer det faktum att den inkomst de får till och med är lägre än en arbetslös industriarbetare. Detta arbetes ”produktivitet” är så låg att det handlar om *undersysselsättning*, dold arbetslöshet.

Men centraliseringen och koncentrationen av kapitalet åtföljs inte av ett motsvarande försvinnande av medelklasserna. Många små och medelstor kapitalister drar sig frivilligt ur en produktionsgren när konkurrensen från de stora företagen blir alltför hotande och försöker starta nya branscher. Å andra sidan ger koncentrationen av industrin i sig själv upphov till nya verksamheter som beskrivs som ”oberoende”. Jättefabriker omger sig med ett stort antal reparationsverkstäder. De beställer många enskilda artiklar eller speciella arbeten hos småföretag som kan sköta denna sortens arbete på ett mer vinstgivande sätt.

Slutligen ger den enorma tillväxten av det konstanta kapitalet upphov till en *ny hierarki* inom företaget, mellan de tidigare förmännen och den administrativa chefen: tekniker, ingenjörer, chefsingenjörer, produktionsledare, planerare, försäljningschefer och reklamchefer, marknadsavdelningar, chefer för forskningslaboratorierna, och så vidare. På detta sätt uppstår de *nya medelklasserna* vars levnadsstandard i stora drag motsvarar de gamla medelklassernas. Men dessa nya medelklasser skiljer sig från den gamla mellanbourgeoisin genom *att de inte längre äger sina produktionsmedel*, och bara är vanliga anställda som skiljer sig från proletariatet i social mening bara genom storleken på sina löner, sina traditioner, livsstil och fördomar.

Den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens

Utjämnningen av den genomsnittliga profitkvoten förändrar fördelningen av mervärdet mellan företagen till förmån för de företag som har högst organisk sammansättning på kapitalet. Men om kapitalets genomsnittliga organiska sammansättning ökar för *alla* företag så sjunker den genomsnittliga profitkvoten, om allt annat är lika. Om till exempel den årliga produktionen från ett årtionde till ett annat ökar från 300 miljoner $k + 100$ miljoner $v + 100$ miljoner $m = 500$ miljoner till 400 miljoner $k + 100$ miljoner $v + 100$ miljoner $m = 600$ miljoner, så innebär ökningen av kapitalets organiska sammansättning från 3 till 4 att profitkvoten sjunker från $\frac{100}{400} = 25\%$ till $\frac{100}{500} = 20\%$.

”När ett system ackumulerar mer och mer produktionsanläggningar och utrustning sjunker avkastningsgraden på nytt och befintligt kapital.”⁹⁰

Och en ökande organisk sammansättning av kapitalet, en ökning av dött arbete i jämförelse med levande arbete, är en av det kapitalistiska produktionssättets grundläggande tendenser. *Profitkvotens fallande tendens* är sålunda en av det kapitalistiska produktionssättets utvecklingslagar.

Här är profitkvoterna för den amerikanska tillverkningsindustrin under några på varandra följande år:⁹¹

	<i>Fast konstant kapital</i>	<i>Cirkulerande konstant kapital</i>	<i>Löner</i>	<i>Vinst</i>	<i>Profitkvot %</i>
1889	350	5.160	1.891	1.869	26,6
1899	512	6.386	2.259	1.876	20,5
1909	997	11.783	4.106	3.056	18,1
1919	2.990	36.229	12.374	8.371	16,2 ⁹²

89 E B Alderer och H E Mitchell, *Economics of American Industry*, s 431-4.

90 Lawrence R Klein, *The Keynesian Revolution*, s 68.

91 Beräknat på följande sätt: värde på tillagt produktionsvärde = cirkulerande konstant kapital. Avskrivning = fast konstant kapital. Tillagt värde – (löner + avskrivning) = vinst.

92 USA:s handelsdepartement, *Historical Statistics of U.S.A.* För profitkvotens utveckling under monopolperioden se kapitel 12 och 14.

Steindl anger följande siffror som visar att kapitalackumuleringen tenderar att sakta ner under den klassiska kapitalismen:⁹³

Bildande av nytt affärskapital i procent av det befintliga affärskapitalet, under ett årtionde:

	%		%
1869-1878	= 3,75	1909-1918	= 2,76
1879-1888	= 4,65	1919-1928	= 2,18
1889-1898	= 4,30	1929-1938	= 0,38
1899-1908	= 3,75		

Vi vet att arbetskraften både bevarar värde och skapar nytt värde. När vi säger att profitkvoten faller menar vi att en allt större del av den årliga produktionen bara utgörs av att *bibehålla* värdet på det existerande kapitalet, medan en allt mindre del ökar värdet på detta kapital. Detta teoretiskt bevisade faktum kan ses empiriskt i följande statistik, från Kuznets, över den årliga procentuella andelen av den amerikanska maskinproduktionen som inte är ämnad att ersätta existerande utrustning utan *utvidga* den:

	%		%
1879-1888	= 57,2	1909-1918	= 43,1
1889-1898	= 57,9	1919-1928	= 36,6
1899-1908	= 54,1		

Kuznets anger också följande siffror för kostnaderna att skriva av det existerande fasta kapitalet, som procentuell andel av bruttokapitalbildningen:

	%		%
1879-1888	= 39,7	1919-1928	= 62,4
1889-1898	= 43,0	1929-1938	= 86,7
1899-1908	= 46,5	1939-194	= 67,8 ⁹⁴
1909-1918	= 50,1		

Men profitkvotens fall sker inte enhetligt, från år till år eller decennium till decennium. Dess verkan begränsas av en rad faktorer som går i motsatt riktning.

(a) *Ökning av mervärdekvoten*: en ökning av kapitalets organiska sammansättning leder till en ökad arbetsproduktivitet, vilket kan betyda en ökning av det relativa mervärdet och därmed en ökning av mervärdekvoten. Om produktionens sammanlagda värde från ett årtionde till ett annat ökar från 300 miljoner $k + 100$ miljoner $v + 100$ miljoner $m = 500$ miljoner, till 400 miljoner $k + 100$ miljoner $v + 125$ miljoner $m = 625$ miljoner, då har mervärdekvoten $\frac{m}{v}$ ökat från 100 till 125%, och trots att kapitalets organiska sammansättning har ökat från 3 till 4 så förblir profitkvoten densamma: $\frac{100}{400} = 25\%$, $\frac{125}{500} = 25\%$.

Men i det långa loppet är det omöjligt att uppnå en *lika stor* ökning av mervärdekvoten och kapitalets organiska sammansättning, ty ökningen av arbetsproduktiviteten leder ofta till en utvidgning av arbetarnas behov och till en motsvarande ökning av arbetskraftens värde, vilket i sin tur gynnar arbetarrörelsens utveckling och därmed begränsar ökningen av mervärdekvoten. Vi måste också nämna att ökningen av mervärdekvoten stöter på *absoluta* begränsningar (det går inte att minska det nödvändiga arbetet till noll), medan det inte finns några gränser för ökningen av kapitalets organiska sammansättning.

⁹³ J Steindl, *op cit*, s 167.

⁹⁴ Sumner H Slichter citerar de första siffrorna i *What's Ahead for American Business?*, s 83. Den andra gruppen siffror är ur S Kuznets, "Internationella skillnader i kapitalbildning", i *Capital Formation and Economic Growth*, s 62.

Sammanbrottsteorin (*Zusammenbruchstheorie*) grundar sig i sista hand på att det i det långa loppet inte går att övervinna profitkvotens tendens att falla genom att öka mervärdekvoten. Denna oförmåga har blivit en brännande aktuell fråga i samband med automatiseringar. De periodiska kriserna oundviklighet, som förklaras i kapitel 11, bidrar också till den.

(b) *Minskning av priset på konstant kapital*: kapitalets organiska sammansättning uttrycker inte kvoten mellan arbetsverktygens *fysiska volym* och antalet arbetare, utan kvoten mellan produktionsmedlens *värde* och *priset* på den anställda arbetskraften. Om arbetskraftens produktivitet ökar generellt så sjunker värdet på varje enskild vara. Denna lag gäller för alla varor, inklusive maskiner och andra produktionsmedel. Ökningen av kapitalets organiska sammansättning verkar också i riktningen att sänka priset på maskiner och därmed det konstanta kapitalets värde i förhållande till det variabla kapitalet, och motverkar på så sätt profitkvotens fallande tendens.

Men även om produktivitetsökningarna otvivelaktigt minskar värdet på varje enhet konstant kapital, så innebär denna utveckling på samma gång en betydande ökning av antalet enheter. Maskinernas värde minskar men antalet maskiner ökar snabbare och värdet på den totala mängden maskiner ökar således istället för att vara stabilt. I USA till exempel ökade värdet på varaktiga produktionsvaror från 7,4% 1900 till 8,3% 1910, 10% 1920, 9% 1930, 8,7% 1940, 10,9% 1950 och 11,9% 1955.⁹⁵

(c) *Utvidgning av den kapitalistiska produktionens bas*: genom utrikeshandeln får kapitalet tag på råvaror och nödvändighetsartiklar billigare, och det minskar värdet på både det konstanta kapitalet och arbetskraften och ökar både mervärdekvoten och profitkvoten. Införandet av det kapitalistiska produktionssättet inom nya branscher eller nya länder där det till en början existerar en lägre organisk sammansättning på kapitalet motverkar också profitkvotens fall.

Icke desto mindre innebär den kapitalistiska produktionens utvidgade bas oundvikligen att utbytet utvidgas. I utbyte mot de varor som industriländerna importerar från de underutvecklade länderna exporterar de fabriksvaror och kapital till dem som förstör den inhemska produktionen och inför ett kapitalistisk produktionssätt. När det kapitalistiska produktionssättet sprider sig och blir världsomfattande så minskar de områden där det går att få högre profitkvot. Trots att denna expansion under lång tid hade en stor del i att bromsa eller stoppa profitkvotens fallande tendens, så blir den allt mindre effektiv och kan till och med ge en motsatt effekt när de underutvecklade länderna i sin tur industrialiseras och tvingar de utvecklade länderna att genomföra en avsevärd ökning av kapitalets organiska sammansättning för att klara konkurrensen från dem.

(d) *Öka mängden mervärde*: den ständiga utvidgningen av kapitalismens verksamhetsområde, ackumuleringen av kapital och ökningen av antalet lönarbetare leder till en konstant ökning av *mängden* mervärde. När profitkvotens fall är förhållandevis litet kan denna absoluta ökning få kapitalisterna att "försona sig" med systemet. Kapitalisterna blir förvisso inte upprörda över framtidsutsikten att "bara" göra 10% vinst på en miljard, istället för 12% på 200 miljoner. Den ökade mängden profit från 24 till 100 miljoner kompenserar den lilla minskningen av profitkvoten. Den minskade tid det tar för det cirkulerande kapitalet att cirkulera bidrar speciellt mycket till den ökade mängden mervärde.

Under det kapitalistiska produktionssättet antar en varas värde formen $k + v + m$. Det kapitalistiska produktionssättets utvecklingslagar kan framställas i form av förhållandena mellan delarna i denna formel:

(a) Ökningen av $\frac{k}{v}$ betyder att kapitalets organiska sammansättning ökar.

(b) Ökningen av $\frac{m}{k}$ betyder att mervärdekvoten ökar.

(c) Minskningen av $\frac{m}{k+v}$ betyder att den genomsnittliga profitkvoten sjunker.

Men dessa tre utvecklingstendenser ser olika ut beroende på om man betraktar dem utifrån deras

⁹⁵ U.S. Statistical Abstract 1958.

övergripande historiska betydelse i förhållande till produktivkrafternas utveckling, eller i förhållande till den *speciella form* de antar under det kapitalistiska produktionssättet.

I alla samhällen (inklusive det socialistiska) är de allmänna tecknen på civilisationens utveckling, på en hög utvecklingsnivå av produktivkrafterna: en ökning av den mängd arbetsverktyg som det levande arbetet sätter i rörelse under produktionsprocessen, en minskning av den del av arbetsdagen som går åt för att producera existensmedlen (den nödvändiga produktionen), en minskning av det välstånd som produceras varje år i jämförelse med det välstånd som samhällets gradvis samlar på sig.

I det kapitalistiska samhället antar dessa tendenser en speciell form, en *antagonistisk form*. När samhällets överskott ökar i förhållande till den nödvändiga produktionen leder det inte till en enorm ökning av samhällets välbefinnande i sin helhet, utan till en ökning av *det merarbete som de besuttna klasserna tillägnar sig*, till en ökning av utsagningsgraden av arbetarklassen. Den minskade kvoten mellan det nya välstånd som skapas varje år och det samlade samhällsliga välståndet innebär inte att mänskligheten alltmer kan leva på endast detta samlade välstånd, det leder inte till en allt större fritid, utan blir tvärtom en återkommande källa till omvälvningar, kriser och arbetslöshet. När dött arbete ökar i förhållande till levande arbete så innebär det inte att man sparar allt mer mänskligt arbete utan leder istället till att det skapas en industriell reservarmé, och under trycket från denna förblir producenternas konsumtion begränsad till den nödvändiga produkten, och deras fysiska insatser blir mer långvariga eller intensivare. I och med dessa antagonistiska former hos det kapitalistiska systemets utvecklingstendenser är systemets undergång oundviklig.

Det kapitalistiska systemets avgörande motsättning

Det kapitalistiska produktionssättets samtliga motsättningar kan sammanfattas i en övergripande och grundläggande motsättning, den mellan produktionens faktiska socialisering och den privata, kapitalistiska tillägnelseformen.

Det viktigaste och mest progressiva resultatet av det kapitalistiska produktionssättets allmänna utbredning är produktionens socialisering under det kapitalistiska systemet. Istället för den upp-splittring som existerade i det patriarkaliska, slavägar- eller det feodala samhället i tusentals små produktions- och konsumtionsceller, som var och en var oberoende av varandra och med bara utvecklade band (i synnerhet band av utbyte) mellan varann, så har det uppstått *ett världsomfattande samband mellan människorna*. Arbetsdelningen har blivit allmän och utvecklad, inte bara i enskilda länder utan i världsskala. Ingen producerar längre först och främst bruksvärden de behöver för egen konsumtion. Vars och ens arbete är oundgängligt för allas överlevnad så att var och en bara kan överleva tack vare tusen och åter tusen andra människors arbete. Enskilt arbete överlever bara som en liten del av det samhällsliga arbetet. Det är allas objektivt samverkande arbete som får den moderna kapitalismens produktion att fungera, eller håller igång den. Produktionen är alltså objektivt socialiserad och drar in hela mänskligheten i sitt verksamhetsområde.

Produktionens socialisering under den kapitalistiska samhällsordningen möjliggör en enorm utveckling av produktivkrafterna. Det konstanta kapitalets tillväxt, i synnerhet av mängden maskiner och utrustning inom industrin och transportsektorn, har blivit möjlig bara tack vare en extrem arbetsdelning. Denna ofantliga tillväxt av produktivkrafterna ryms underförstått i ökningen av kapitalets organiska sammansättning, i kapitalkoncentrationen, i den allt större utbredningen av det kapitalistiska produktionssättets bas, som strävar mot att erövra hela världen. Den innebär en inte mindre enorm utveckling av människans behov, en första medvetenhet om att det är möjligt med en allsidig utveckling av alla människor.

Men denna socialisering av produktionen som förvandlar hela mänsklighetens arbete till ett objektivt samverkande arbete styrs inte, leds inte, sköts inte enligt någon medveten plan. Den styrs av blinda krafter, av ”marknadslagarna”, i själva verket av svängningarna i och utjämningen av profitkvoten, den speciella form som värdelagen antar under det kapitalistiska systemet. Det är därför

produktionen, trots att den objektivt är socialiserad i sin helhet ändå utvecklas oberoende av de mänskliga behov som den själv har väckt och drivs framåt bara av kapitalisternas törst efter profit.

Det privata tillägnet gör profiten till produktionens enda mål och drivkraft. Det får utvecklingen av produktivkrafterna att bli ojämn och ryckig. Produktionen utvecklas med stormsteg, men inte i de sektorer där de mest trängande behoven finns utan snarare där man kan få de högsta vinsterna. Produktion av alkohol, "skämttidningar" och droger går före kampen mot luftföroreningar, bevarandet av naturresurser och till och med byggande av skolor och sjukhus.⁹⁶ I Storbritannien spenderar man idag mer pengar på spel än på kampen mot cancer, polio och åderförkalkning... Det privata tillägnet av det samhälleliga överskottet, av mervärdet, gör den kapitalistiska produktions anarkistisk. Underproduktion i en bransch sammanfaller regelmässigt med överproduktion i en annan, tills dessa anarkistiska försyndelser periodvis straffas med allmän överproduktion och kris. Fördelningen av mänskligt arbete mellan de olika produktionsbranscherna motsvarar aldrig exakt fördelningen av köpkraft för produkterna från dessa branscher. När denna skillnad blir alltför stor löses den med hjälp av en kris som leder till en ny, i sig själv tillfällig och flyktig jämvikt.

Motsättningen mellan den faktiska socialiseringen av produktionen och den privata tillägnelseformen uttrycks som en motsättning mellan tendensen till obegränsad utveckling av produktivkrafterna och de snäva gränserna för konsumtionen. Det kapitalistiska produktionssättet är således det första produktionssätt där produktionen verkar vara helt åtskild från konsumtionen, där produktionen verkar ha blivit ett mål i sig själv. Men de periodvis återkommande kriserna ger en barsk påminnelse om att det i det långa loppet inte helt och hållet går att skilja produktionen från samhällets möjligheter att konsumera den.

Fritt och alienerat arbete

I de primitiva samhällena skiljer producenterna vanligtvis inte sin produktiva verksamhet, "arbetet" från sina andra mänskliga aktiviteter. Att hela deras liv är så starkt samordnat är alltså mer ett uttryck för samhällets fattigdom och deras ytterst begränsade behov än ett medvetet försök att på ett allsidigt sätt utveckla människans alla möjligheter. De är underkastade naturkrafternas förtryck. Det medför en dålig kunskap om naturen, ett förödmjukande beroende av magi, ett primitivt tänkande. Men till mycket stor del mildras förödmjukelsen av den starka samhälleliga solidariteten och samarbetet. Individerna inlemmas på ett relativt harmoniskt sätt i samhället. När de naturen inte är alltför fientlig kombineras arbetet med njutning för kropp och själ. Det tillfredsställer både fysiska och sociala, estetiska och moraliska behov.⁹⁷

Vart efter produktivkrafterna växer befriar sig mänskligheten alltmer från naturkrafternas förtryck. Den lär känna naturen och lär sig ändra den i enlighet med sina egna syften. Den betvingar de krafter som den tidigare var dömd att mer eller mindre passivt underkasta sig. Så inleddes vetenskapens och den vetenskapliga utvecklingens segertåg som kommer att göra människan till herre över naturen och universum.

Men mänskligheten betalar ett högt pris för denna frigörelseprocess. Övergången från ett samhälle som är absolut fattigt till ett samhälle med relativt brist är på samma gång en övergång från ett harmoniskt förenat samhälle till ett samhälle uppdelat i klasser. I och med att det blir tid för enskild fritid för en minoritet i samhället så uppstår också alienerad tid, tid ägnad åt slavarbete, obetalt arbete som samhällets majoritet ger till andra. När människan har befriat sig från naturkrafternas förtryck så faller hon alltmer under de blinda samhällskrafternas förtryck, andra människors förtryck (slaveri, trälldom) eller förtryck under sina egna produkter (enkel varuproduktion och kapitalistisk produktion).

Vi behöver inte förklara slavarbetets alienerade natur. Slavar och trälarna är inte längre herrar över

⁹⁶ Galbraith, *op cit*, s 257-8, m fl.

⁹⁷ Se exempelvis beskrivningen av *dókpwê*, gemensamt arbete i Dahomey. (Melville J Herskovits, *Dahomey*, vol I, s 64). En liknande beskrivning av gemensamt arbete i Nupe, i Nigeria, finns i S F Nadel, *A Black Byzantium*, s 248-9.

sina egna liv och huvuddelen av sin tid. Deras sociala villkor hindrar inte bara en fri utveckling av deras personlighet utan överhuvudtaget all utveckling. Men även arbetet i det kapitalistiska samhället är alienerat arbete, även det medför en ytterst uttalad mänsklig alienering.

Alienationen visar sig först och främst som en total åtskillnad mellan arbete och alla icke-”ekonomiska” mänskliga aktiviteter. Den överväldigande majoriteten i det kapitalistiska samhället arbetar inte för att de tycker om sitt arbete, för att de förverkligar sig själva i sitt arbete, för att de ser det som ett nödvändigt och tillräckligt villkor för att utveckla sin fysiska, intellektuella och moraliska förmåga. De arbetar tvärtom *för att de måste, för att tillfredsställa sina andra mänskliga behov än arbetet*. I det kapitalistiska systemets barndom – och än idag i en stor del av den ”tredje världen” - inskränktes dessutom dessa behov till en nästan djurisk existensnivå och för att fysiskt reproducera sig. Allteftersom dessa behov ökar och arbetstiden minskar blir kontrasten mellan ”förlorad tid” och ”återvunnen tid” alltmer slående och skarp.

Alienationen uttrycks då genom att arbetarna fullständigt tappar kontrollen över sina arbetsverktyg, över sina arbetsprodukter. Denna förlorade kontroll blir allt tydligare ju mer ökningen av absolut mervärde ersätts av en ökning av det relativa mervärdet. Arbetstiden förkortas men till priset av en mer och mer omänsklig intensifiering och mekanisering av arbetet.

Skiftarbete som berövar arbetarna den normala dygnsrytmen, löpande band och halvautomatisering, avskaffande av gamla kunskaper, ett utbrett detaljarbete, är olika steg i denna alieneringsprocess. I slutet av denna utveckling är arbetarna bara en obetydlig länk i två oerhörda mekanismer, maskinen i bokstavlig mening, det vill säga de arbetsverktyg som krossar dem,⁹⁸ och den samhällsapparat som krossar dem lika mycket med sina order, sin hierarki, sina befallningar, böter och organiserade osäkerhet. Krossandet av individen är knutet till den leda som det mekaniserade arbetet medför, en leda som berövar arbetaren livskraften, och vilken även kontorsarbetare kommer att underkastas allteftersom också kontorsarbetet kommer att mekaniseras.⁹⁹

Alienationen uttrycks slutligen i en kommersialisering och uppsplittring av hela det kapitalistiska samhället. Allting köps och säljs. Allas kamp mot alla utgör ett förnekande av människans mest grundläggande och karakteristiska drivkrafter: att skydda svaga, gamla och barn, gruppsolidaritet, strävan efter samarbete och ömsesidig hjälp, att älska sin nästa. Ingen av mänsklighetens kvalitéer, strävanden, utvecklingsmöjligheter kan längre förverkligas annat än genom att förvärva ting eller tjänster på marknaden, och kapitalismen kommersialiserar denna förvärvningsprocess mer och mer och slätar därmed ut den och mekaniserar den. Den förkortade arbetsdagen åtföljs allt mindre av en mer mänsklig och förmänskligande egen fritid och istället av en alltmer kommersiell och avhumaniserad fritid.

För inte så länge sedan följde några tyska protestantiska präster de katolska arbetarprästernas exempel och arbetade under flera månader i stora fabriker. På grundval av sina erfarenheter har de på ett slående sätt beskrivit arbetets alienerade karaktär under kapitalismen:

Deras (arbetarnas) inställning till arbetet är oftast negativ, utom bland vissa hantverkare, för vilka de färdigheter och erfarenheter som de har erhållit och hela tiden skaffar sig fortfarande spelar en viss roll. Vad gäller de andra så betraktar de arbetet på fabriken som ett *nödvändigt ont*. Jobbet är arbetarnas ”fiende” som de *måste underkasta sig* varenda dag under lång tid, med allt vad det innebär: maskiner som de måste sköta, hierarkin i fabriken från förmannen till ledningen som de har *överlämnats* till utan möjlighet till diskussion (den gemensamma skötseln, det vill säga arbetarråden spelar praktiskt taget ingen roll på våra företag), men också deras arbetskamrater, i så måtto som de själva är en integrerad del av den värld som man bara

98 I både bokstavlig (en enorm ökning av antalet olyckor på arbetet) och bildlig mening.

99 ”En hårt arbetande delvis utbildad fabriksarbetare får efter 25 år på arbetet höra att den 17-åriga grabben intill honom, som just har slutat gymnasiet för att börja arbeta, på några öre när har samma timlön som honom. Och den enformiga armrörelse han gör timme efter timme är vansinnigt tråkig. Han minns att hans far var fattig, men en hantverkare som var stolt över de tunnor han tillverkade. Här står maskinen för allt tänkande, alla orsaker till stolthet. Kanske reglerna också förbjuder honom att tala med arbetarna intill, eller gå och ta ett glas vatten utom under rasterna.” (Vance Packard, *The Status Seekers*.)

motvilligt ansluter sig till i början av sitt skift och lämnar som genom att fly i slutet av det... Den tid som tillbringas i fabriken betraktas som slöseri med livet.

... Arbetssättet och dess form (oavsett om det är hårt fysiskt arbete eller bara att övervaka mekaniska processer) är inte så viktigt som dess sociala status, som på de arbetsplatser vi har lärt känna också uttrycks genom att *arbetarna kommenderas, som ett rent objekt för beslut som tagits angående honom...*

Trots fackföreningarna och arbetarråden är arbetarna utan tvekan den svagaste delen i vårt ekonomiska system: de är de första som drabbas av affärsfluktuationer, tillfälliga stopp och kriser, och deras jobb hotas medan de utan större mänskliga förluster kan sugas upp av produktionsprocessens andra delar. Ingenstans är *känslan av osäkerhet vad gäller utkomsten* och *ett totalt beroende av en godtycklig utvecklingsprocess* i vår företagarekonomi lika tydlig som i detta samhällsskikt... Utan tvivel går det bara att tänka sig en ytterst önskvärd förändring av arbetarnas samhälleliga medvetande genom att deras sociala situation verkligen förändras.¹⁰⁰
[Våra kursiveringar.]

Klasskampen

Aldrig någonsin sedan samhället delades upp i klasser har människan fogat sig i sociala orättvisor under förevändning att de varit ett oundvikligt skede i samhällets utveckling. Producenterna har aldrig accepterat det som normalt eller naturligt att merprodukten från deras arbete skulle tas om hand av de besuttna klasserna, som på så sätt skaffar sig ett monopol över fritiden och kulturen. De har alltid och oupphörligt revolterat mot dessa tingens ordning. Och oupphörligt har de mest storsinta bland de besuttna klasserna känt sig tvungna att fördöma de sociala ojämlikheterna och ansluta sig till de utsugnas kamp mot utsugarna. Mänsklighetens historia är inget annat än en lång rad av klasskamper.

Klasssamhällets gryning kännetecknades av slavrevolter. Bara revolten som leddes av Spartacus och slavrevolterna på Sicilien under ledning av Verres är allmänt kända. Men ungefär vid samma tid skedde ett uppror bland de 40.000 slavar som arbetade i gruvorna i Spanien, en revolt bland slavarerna i Makedonien och Delos, och ett halvt sekel senare ett omfattande uppror bland gruvarbetarna i Laurium i Grekland.¹⁰¹ Från och med 300-talet e.Kr. spred sig ett omfattande uppror bland slavar och utarmade bönder över hela västra delen av det romerska imperiet (Bagaduaerörelsen) och Nordafrika (Donatiströrelsen). Oftast underskattas den viktiga roll som dessa revolter spelade för det romerska imperiets sammanbrott.¹⁰² Den arabiska krönikören Abu Zakaria begrep klart den anda som besjälade dem, och skrev följande om Donatisterna:

De hatar herrarna och de rika, och när de möter en herre i sin vagn omgiven av sina slavar så tvingar de ner honom, sätter slavarerna i vagnen och tvingar herren att springa. De skryter med att de har kommit för att återupprätta jämlikhet på jorden och de befriar slavarerna.¹⁰³

Västgoternas invasion av det bysantinska imperiet åtföljdes likaså av slavrevolter, särskilt bland gruvarbetarna i Thrakien.¹⁰⁴ Senare (820-823) bröt ett nytt och fruktansvärt uppror ut i det bysantinska imperiet med stöd från de fattiga, och kejsar Michael II kunde inte krossa det förrän efter tre års strider.

Under samma period (868) reste sig en armé av svarta slavar som araberna använde för att återläta Shatt-el-Arab, och de höll ut i 15 år mot de kejsarliga arméerna. När handels- och manufakturkapitalet återuppväckte slaveriets mest vidriga former i utlandet skedde det återigen många uppror, som till exempel det som leddes av Soerapati på Java (1690-1710), bland indianerna i Bolivia

100 Horst Krockert, i *Die Mitarbeit*, nr 7, 1958. Se den på alla sätt liknande analysen av arbetarnas ställning i Frankrike, i A Andrieux och J Lignon, *L'Ouvrier d'aujourd'hui*.

101 Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums*, vol I, s 630, 642.

102 Robert Latouche, *Les grandes invasions et la crise de l'Occident au Ve siècle*, s 48.

103 Citeras i E F Gautier, *Le passé de l'Afrique du Nord*, s 259.

104 M V Levstjenko, *Byzance, des origines à 1453*, s 28-29.

(1686, 1695, 1704, 1742 och 1767), och de Svarta jakobinernas revolt på Haiti.¹⁰⁵

Bönder som krossades under dagsverke eller jordränta försökte själv många gånger kasta av sig oket av utsugning. Hela den antika historien – Egypten, Judéen, Aten och Rom – är fylld av bondeuppror mot ocker, skuldsättning och koncentration av egendom. I sassanidernas imperium i Persien på 500-600-talen e.Kr. framträdde mazdakiternas rörelse, som krävde gemensamt ägande, avskaffande av alla privilegier och förbud mot att döda allt levande. Utan tvekan är det därför som historiker i de besuttna klassernas tjänst kallar dem ”barbarer” och ”degenererade personer”.

Under hela den kinesiska historien störtades de härskande dynastierna av revolter bland de förtryckta bönderna. Han- och Mingdynastierna var själva dynastier som upprättades av bondeledare, som först försökte bekämpa inte bara jordegendomar utan även ocker- och handelskapital.¹⁰⁶ 1300-talet i Västeuropa kännetecknades av ”jacquierier”¹⁰⁷ i nästan vartenda land: Frankrike, Storbritannien, Flandern, Böhmen, Spanien, etc. På 1500-talet såg vi utvecklingen av det stora tyska bondekriget, med jämförbara samhällstendenser i städerna, där de djärvaste revolutionära idéerna fanns hos Thomas Münzer och anabaptisterna. Den japanska 1600- och 1700-talshistorien avbröts ideligen av en lång rad bondevolter mot den ökande utsugning av bönderna som utbredningen av pengaekonomin medförde. Inte mindre än 1.100 uppror ägde rum mellan 1603 och 1853.¹⁰⁸

Slutligen reste sig småhantverkare, deras gesäller och legohjon, det moderna proletariats förfäder, mot både bristen på politiska rättigheter i de stora städerna och handelskapitalets utsugning av dem.¹⁰⁹ Det var inte bara hantverkarna i medeltidens flamländska och italienska städer som förde denna kamp, utan också hantverkare i städerna i det islamiska imperiet, där qarmatiernas mäktiga internationella rörelse på 800-talet e.Kr. svetsade samman den tidens alla progressiva idéer, och fortsatte i uppror bland stadsgillena i Anatolien och Istanbul ända fram till 1600-talet.¹¹⁰ Denna rörelse lyckades till och med upprätta en kommunistisk stat i Bahrein och Jemen som överlevde mer än 100 år (från 1000- till 1100-talet).

Varför misslyckades alla dessa rörelser i försöken att avskaffa de sociala ojämlikheterna (antingen besegrades de eller om de segrade så återskapade de själva samhällsliga förhållanden som liknade dem de gjorde uppror mot)?¹¹¹ Därför att de materiella villkoren ännu inte var mogna för att avskaffa den samhällsliga exploateringen och ojämlikheterna.

Frånvaron av klasser under människans förhistoria förklaras av det faktum att samhällsproduktionen i stora drag var lika med den nödvändiga produktionen. Samhällets uppdelning i klasser motsvarar en utveckling av produktivkrafterna som tillåter uppkomsten av ett visst överskott, men ännu inte tillräckligt för att garantera hela samhället den fritid som behövs för att samhället ska kunna ackumulera. På grundval av denna otillräckliga utveckling av produktivkrafterna kunde man i det långa loppet inte undvika att de sociala ojämlikheterna återuppstod och att uppdelningen av samhället i klasser återuppstod till och med där denna uppdelning hade avskaffats för en period.

Tack vare att det kapitalistiska produktionssättet utvecklar produktivkrafterna på ett utomordentligt sätt blir detta möjligt, genom att för första gången i historien skapa de ekonomiska villkoren för att helt och hållet avskaffa klassamhället. Det samhällsliga produktionsöverskottet räcker för att i stor

105 Rutgers, *Indonesië*, s 57; *Handbook of American Indians*, s 512; C L R James, *The Black Jacobins* etc.

106 I *An Outline History of China* finns en lång lista över bondeuppror, s 44-46, 66-67, 101-3, 122-5, 141-4, 158-60, 166-7, 182-3, etc.

107 **Jacquerie**, de franska böndernas resning 1358. - uppgift från Wikipedia

108 Hugh Barton, *Peasant Uprising in Japan of the Tokugawa Period*, s 1.

109 De första arbetarstrejker som nedtecknats i historien var de egyptiska arbetarnas strejk omkring 1165 f.Kr., under Ramses III, vid Dehr-el-Medina på Nilens västbank, nära Thebes. (Artikeln ”Strejker” i *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*.)

110 Louis Massignon, ”Islamska gillan”, i *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol VII, s 216.

111 I anknytning till detta kan man återropa utvecklingen av de katolska klostren, där man först införde ett gemensamt ägande, och av den tjeckiska staden Tabor. När denna stad först bildades måste folk lämna in alla sina egendomar och placera dem i ”offentliga gravar”. Men några få år senare återuppstod en enkel varuproduktion. (Joseph Macek, *Le mouvement hussite en Bohème*, s 40-41 och 55-59.

skala minska alla människors arbetstid, vilket skulle garantera en utveckling av kulturen som skulle göra det möjligt för hela samhället att sköta ackumulation (och ledning). En medveten organisering av arbetet, som redan objektivt har socialiserats av kapitalismen, blir ett oundgängligt villkor för en ny allsidig utveckling av produktivkrafterna.

Det kapitalistiska produktionssättets utveckling skapar inte bara de *ekonomiska* förutsättningarna för att avskaffa klassamhället. Det skapar också de *sociala* förutsättningarna. Det ger upphov till en klass som har ett avgörande intresse att avskaffa all form av privat ägande av produktionsmedlen eftersom den själv inte äger några. Samtidigt samlar denna klass alla det moderna samhällets producerande funktioner i sina händer. Den koncentreras på stora fabriker och blir genom instinkt och erfarenheter övertygade om att den bara kan försvara sitt öde genom att samla sina krafter, genom att skaffa sig egenskaperna *organisering*, *samarbete* och *solidaritet*. Till att börja med använder den dessa egenskaper för att beröva arbetsgivarna en större del av det värde som den skapar. Den kämpar för kortare arbetsdag och högre löner. Men inom kort lär den sig att denna kamp i det långa loppet bara kan bli effektiv om man utmanar kapitalet och hela dess stats makt.¹¹²

112 I *The Town Labourer* beskriver J L och B Hammond på ett målande sätt hur staten på 1800-talet helt och hållet stod i kapitalets tjänst. I regionerna Caerphilly och Merthyr Tydfil var de enda fredsdomarna två järnmästare som ständigt måste sitta till doms[!] över sina egna arbetare. Samma domare var ansvariga för att tillämpa de lagar som förbjöd[!] dem att använda byteshandel. Samma författare beskriver trupprörelserna i industriområden som ”kom att likna ett ockuperat land... soldaterna flyttades runt efter hur löner och anställning svängde.” (Sid 65, 85.)